

FERENCZI Géza

**A kora Árpád-kori
kelet-magyarországi védelmi
rendszer kérdésével
kapcsolatos magyar nézetek,
felfogások fejlődése***

(Kivonat)

A szerző a rendelkezésre álló szakirodalom alapján igyekszik egészen vázlatosan ismertetni jelentősebb magyar kutatók Erdély kora középkori határvédelme megszervezéséről vallott felfogását. Az egymásnak néha ellentmondó vélemények ellenére vagy egymást éppen támogató elképzelések felsorakoztatásával (mégis) jól érezhető a fejlődés.

Előszó

Nagyon vázlatos ismertetésem befejeztével kötelességemnek érzem előszó megírását. Meg kell tennem ezt a kedves olvasó tájékoztatására. Ugyanis írásomat a figyelmesen tanulmányozó, közleményem lapjainak a forgatása közben, bizonyos „furcsaságot” észlelhet. Mégpedig: többször is utalok az „e kötetben egyidejűleg megjeleníteni szándékozott” más értekezésekre. Ezek azonban (most) már nem felelnek meg a valóságnak.

A körünkből oly sajnálatosan eltávozott FERENCZI István azonos tárgykörrel foglalkozó részlettanulmány megírására kért fel több bel- és külföldi szakembert, a fő tárgykör minél alaposabb monografikus feldolgozására. Halálával ez az izgalmas kötet sajtó alóli kikerülte meghíúsult.

Nos, e tervezett tanulmánykötet egyik értekezése lett volna a most és itt elolvasható is. Az eredeti szöveg változtatásának nem láttam értelmét, már csak kegyeletből sem...

[Eme írásom erősen lerövidített változatát 1999. 09. 20-án olvastam fel a Magyar Had-

történelmi Intézet és Múzeum épp e kötet egy részének az ismertetésére szervezett ülészakán. Megjelent „A kora Árpád-kori keletmagyarországi védelmi rendszerről készült térkép” című füzetben. (Összeállította LAÁR Tibor – MTESZ TTB Koordinátor Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága. Bp. 2000, 21–23.]

*

Erdély magyaroktói elfoglalásának a kérdése már régóta foglalkoztatja a történet- (és benne a régészet), meg a nyelv- és néprajztudomány képviselőit. De a legutóbbi időkhöz szinte csak a nyelvészet, néprajz, valamint az ezek eredményeit hasznosító történetkutatás igyekezett fölvezetni a foglалás folyamatát. Az kétségtelen, hogy – még így is nem is egy esetben – helyes részletkövetkeztetésekre jutottak a kutatók. Megnyugtató módon azonban, „véglegesen” még mindig megoldatlan, ma is meglehetősen sok a vitatható s vitatott kérdés. Írásaikban – érthetőn –, hisz a kétségtelenül elengedhetetlen régészeti adatok csak igen korlátozott mennyiségben állottak a rendelkezésükre – főképpen hely(ség)névanyagra s ennek magyarázataira alapozhatták következtetéseiket, vonhatták meg a foglалás lezajlását, rajzolhatták meg (időben is) jól-rosszul szakaszosságát, irányát, és végső következtetésként a korán létesített gyepűk fölszámolása felismerését. Mindettől függetlenül föltétlenül érdemükül kell betudnunk a századunk közepe tájára kialakított viszonylag helyes állásfoglalásukat.

Külön kívánom hangsúlyozni – későbbi félreértések és – magyarázások megelőzése s elkerülése érdekében –, hogy amennyiben rámutatok az elméleteknek vagy egy részüknek ma már biztonssággal állítható „hibaként” tekintendő vagy tekinthető elemekre, távolról sem szándékom munkásságuk eredményeinek a „leértékelése” vagy éppen „elítélése”. Mindegyik kutató a maga kora tudása (felső) szintjén törekedett kibogozni a régmúlt igazságát. Ámde mindez mai tudásunk szintjének immár nem felel meg, hisz évek, évtizedek alatt is nagyon sok tekintetben megváltozott a helyzet: ma minden vonatkozásban kétségtelenül sokkal többet (de még mindig

* Odorheiu Secuiesc, Constructorilor 17/11, RO-4150

nem eleget!) tudunk. A néha személyeskedésig is eljutott viták tagadhatatlanul mind-mind bizonyos, kisebb vagy nagyobb mértékű előrelépést jelentettek a korábbi vélekedésekhez képest, történelmünk, történetírásunk és történelmi ismereteink nem is kismértékű előnyére.

Sem az írott adatok, sem a nyelvészet segítségével – még jelentős eredményei ellenére sem – nem lehet szabatosan megrajzolni a foglалás lezajlását, idejét, terjedelmét meg irányát.¹ Az írott forrásokból kihámozható történelmi események ismerete sem kielégítő. A kérdés tekintetében ezek együttes alkalmazása kétségtelenül többet nyújt. Egyidejű felhasználásuk nyilván jóval közelebb vezet a távoli múlt valóságához, annak megismeréséhez. Az utóbbi évtizedekben rohamosan fejlődött, sokkal megbízhatóbbá vált – bár még mindig jónéhány bizonytalansági tényezőt tartalmazó – régészeti kutatás viszont nagymértékben javít(hat)ja az igazság feltárásának az eshetőségeit. Most már „csak” az a feladat, hogy tudásunk mai szintjén egyeztessük a más úton-módon eddig elért eredményeket a régészetiakkal. Azaz: ma már elengedhetetlen történelmünk tárgyalt időszaka tekintetében is az érdekelt tudományok, nemkülönben a szintén egyre többet nyújtó s ez esetben segédtudományok együttes alkalmazása. Csakis ezzel az összetett módszerrel lendíthetjük tovább e korbeli ismereteink gyarapításához fűzhető munkálkodásunkat. (Nem is túlságosan régen a régészeti eredményeket – legyünk őszinték, nem is éppen alaptalanul – egyenesen elutasították.² A „vég-ső” szót (ha ugyan lehet beszélni ilyesmiről) nyilvánvalón a jövőbeli alapos, tárgyilagos, érzelmektől mentes kutatásoknak az eredményei mondják majd ki.

A felhasználtam anyagból kiviláglón PAULER Gyula nevéhez fűződik a gyepek és a kora középkori Magyarországot körítő gyepeknek az általános meghatározása s ismertetése, illetve az akkori magyar határvédelmi rendszer vizsgálata s közismertté tétele. (Írásomban, érthetőn, csak az erdélyi gyeperendszerhez, gyepe-séghez kapcsolódó elgondolásaival foglalkozom.) „Keleten – írta – Erdély felé is voltak gyepek, kétségtelenül abból a korból, mikor

Erdély még nem volt olyan szoros kapcsolatban az anyaországgal, mint később (az erdélyi – FG.) II. Gyula bukása után, Szent István óta. Anonymus szerint ... a »föld lakói« Zilahon túl, a meszesi úton: »kőkapukat építének és az ország határszélén fából nagy rekeszt csinálnak« ... De Erdélyben magában is találunk gyepekre, csak hogy a Braczaság, Hidvég, Előpatak, Háromszék még a XIII. század közepén is e gyepeken, melyek Halmágy, Ugra, Miklósvár irányában vonultak, túl feküdtek.” A határvédelem veszélyes ellátására „a magyar királyok leginkább idegen bevándorlókat, jövevényeket alkalmaztak, kiknek ezért a határokon, a gyepeken innen és túl földeket adtak különféle szabadságok és föltételek mellett. Ily idegenek voltak a besenyők, kik közül (a vezérek kora óta a VII. századig ... folyvást jöttek kisebb-nagyobb csapatok, úgy hogy telepeikkel Erdély legkeletibb részétől az osztrák határszélig, Háromszéktől kezdve egészen Mosonyig, a Fertőig találkozunk.”³

TAGÁNYI Károly egyik korai munkájában⁴, egyebek mellett inkább az Erdélybe került népekkel foglalkozott. Többek között ezeket írta: „A szászok betelepítése Erdélybe csak olyan területen történhetett, mellyel a király mint magáéval szabadon rendelkezett. Igen valószínű, hogy a szászok nem csupán lakatlan földekre telepítettek, melyek mint ilyenek eo ipso a királyi voltak, hanem várnépek által lakott területeket is kaptak, az ottani királyi uradalmakból. Míg tehát az erdélyi magyarság (leszámítva a bevándorolt nemeseiket) alacsony szolgasorsból küzdött föl magát közjogi tényezővé, a szászok helyzetét privilégiumok szabták meg, de mégis mindkét tényező hatalmának kútforrása, gyökere egyaránt a királyi hatalom volt, mindkét terület »fundus regius« lévén.” Végső megállapítása mégis: „Erdélyben az egyetlen honfoglalók a székelyek.”⁵

TAGÁNYI K. azonban későbbi tanulmányában⁶ sokkal részletesebben taglalta a Magyarországot körülvevő gyepe-séget. Elemezte a gyepe fogalmát. Megállapította: „A gyepe szót legrégebb s legfontosabb jelentésében, t. i. m i n t m e s t e r s é g e s o r s z á g o s h a t á r t nyelvészetünk alig ismeri, holott történetíróink,

főleg PAULER s még inkább KARÁCSONYI kutatásai e gyepühatároknak az egész országot körülhálózó rendszerét állapították meg.” Sajnálkozva írta, hogy a nyelvészek, alig néhány kivételtől eltekintve, nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel, mi több, a **Magyar Oklevél-Szótár** tudomást sem vett a gyepűkutatásról – jóllehet SZAMOTA István rengeteg adatot gyűjtött össze –, sőt sem helyükre nem kerültek a gyepűre vonatkozó adatok, sem helyes magyarázatukat nem nyújtotta, noha sok becses adat került be, de szétszórtan. TAGÁNYI taglalta továbbá a gyepűk mibenlétét, és igyekezett – természetesen távolról sem kielégítőn – felsorolni a gyepűkhöz fűzhető hely(ség)neveket.

Szerinte az adott vagy hozzájuk legközelebb eső vármegyék, vagy éppen egyházi megvilági földesurak szolgálai közmunkában állították, javították és tartották fenn a gyepűket. A gyepűk és utak őrzése, védelme szabad emberek feladata volt. Latinul *speculatores*- vagy *exploratores*-nek, magyarul *őrök*nek nevezték őket. Ezek állandó „riadókészültségben” éltek. Feladatuk békében folytonos éber készenlétet és mozgást követelt, háborúban pedig éppen nekik kellett az ellenség első támadásait fölfogniok. Hivatásuk a minél gyorsabb híradás, az ellenség zaklatása meg, lehetőleg rövidebb-hosszabb ideig való föltartóztatása volt. De ő még úgy látta: „a határvédelem egysége sem tűrte volna, hogy a határőrök egyes várakhoz legyenek kötve.” Emellett megjegyezte, hogy a gyepűállítás különösen a kora középkorban egész Európában elterjedt volt.⁷

A továbbiakban pedig megállapította, hogy a kora középkori Magyarországot körülölelő jól megtervezett gyepűövetet a 13. század vége tájáig maradt fenn. Nemcsak az ezeken a tájakon birtokot szerzett földesurak nemtörődömsége állította le fenntartásuk folyamatát, hanem a gyepűknél hatásosabb és „hegyi váraknak” elnevezte erősségek (!) (sajnos nem határozta meg szabatosabban mibenlétüket) építésének a nagy mértékű föllendülése is.⁸

TAGÁNYI K. felsorolta még a gyepűre vonatkozatható magyar, román, szláv és német helyneveket. Földrajzi térfelszín szerint (hegyek, völgyek, folyók stb.) osztályozta azokat. Nem

sikerült. A ma kétségtelenül igen különböző időszakokból eredő neveket „egy kalap alá véve” tárgyalta. Azonban vannak vitathatatlanul jó meghatározásai is [*Bessenýő, Sövény(falva), Ór, Lő, Strázsa* stb.].⁹

BOROVSZKY Samu a honfoglalásról szóló munkájában,¹⁰ egyebek mellett, a Magyarországon a honfoglalás előtt települt népekkel is foglalkozott. A Magyarország területén található (föld)várak jó részét a szlávoknak tulajdonította. „Erdély törzslakosságát – írta – a szlávok képezték. Ez országrész helynevei tanuskodnak róla, hogy ... az erdélyi fennsík magaslatait szláv népek tartották megszállva. Ezek a szlávok ... már ismerték a várépítésnek azt a kezdetleges formáját, hogy földből készített sánczokkal kerítették el egyes mocsárok közt vagy emelkedett pontokon levő helyeket, hol maguknak és barmaiknak védelmet találtak. Nem az ő találmányuk volt ez, már a legrégebbi korban is ilyen elsánczolt helyeken kerestek oltalmat a barbár népek. De a szlávok valószínűleg tovább fejlesztették az ilyenmő várépítkezést ... Ők ezeket grádoknak nevezték, s hatalmas sánczokkal látták el, melyeknek rendszerint vízzel telt mély árkai egyszerű, de biztos (? – FC.) akadályul szolgáltak a hirtelen való meglepetéseknek. A sánczon hihetőleg erős sövénykerítések vonultak (!), melyeken könnyen eltorlaszolható kapuk nyíltak. Bent a földvárban, melyek területe néha rengeteg nagy volt, állottak a lakhelyek és a barmok számára az aklok ... Erdélyben is ismerünk több földvárat; így a kuduít Szolnok–Dobokamegyében, hol még most is láthatók a háromszáz lépés hosszú sánczok.” A következőkben az Erdélyben található (akkor ismert, de keltezetlen) várak néhányát említette meg.¹¹

„Jó sok időnek – vélte BOROVSZKY –, talán több évtizednek kellett abba eltelni, míg a Maros folyó völgyén az erdélyi fennsíkra behatoltak (a magyarok – FG.). Hihetőleg visszatartotta őket az a körülmény, hogy Erdély kelet felől legmegátalkodottabb ellenségünknek, a besenyőknek földével közvetlenül érintkezett. Mikor a besenyők hatalma gyengülni kezdett, (különösen 1036 óta, amikor az orosz Jarovszláv megsemmisítette őket), Erdély is népesedett magyar-

sággal. A magyarság első csapatai kétségtelenül a Maros mentén¹² jutottak be Erdélybe s a mai Hunyad megye földje látta őket legelőbb.” Szerinte a Maros középső folyása mentén, „német” hely(ség)nevekre támaszkodva, jelentősebb számban gepidák éltek. A legkorábbi magyar településeket az Aranyos mentére helyezte. II. István (1116–1131) idejében a magyarok továbbhaladtak a két Küküllő mentén. A Maros és a Küküllők forrásai az Olt forrásához juttathatták el a foglalókat.¹³

Szerinte a székelyek nem királyi telepítvényesek, nem határőrök (hogy mik, azt, sajnos, nem fedte föl), különböznek a szászoktól, oklevelek nem szólnak a székely kiváltáságokról, a hűtlen vagy magvaszakadt székely birtoka rokonaira szállott – királyi beleegyezés vagy adományozás nélkül. És mégis ezt írta: „királyi adományból a székely földön soha senki egy talpalattnyi földet sem bírt, de még csak székelynek sem tehetett senkit a király.”¹⁴

A Székelyföldbe ékelt vármegyei (birtok)szigetek igazolják szerinte: előbb volt a vármegye, s léteztek a birtokok, és csak azután kerültek oda a székelyek. 950 körül pedig a magyarok a kora középkori Magyarországnak már teljesen birtokában voltak.¹⁵

MARZALI Henrik felismerte¹⁶, hogy I. László (1077–1095) Magyarország keleti határainak a védelmét nem tudja a nyugatihoz és a nyugati végekhez hasonlóan megoldani. A lakosság gyér volta miatt a súlyos páncélos lovagokkal nem vonulhat föl megfelelő utánpótlás hiányában. „A védelem eszköze – írta – inkább olyan volt, minőt a régi rómaiak és a frankok alkalmaztak: a *határvonal megerősítése és megrakása erős katonai telepekkel*.¹⁷ Ilyen telepek már régóta voltak a nyugati és délnyugati határszélen. László törvényei mint külön rendről szólnak az örökről ... A Meszesnél és a Királyhágónál volt kelet felé régen Magyarország kapuja, bejárása. Erős kőkapuk voltak ott és a levágott fákból összerótt gyepe jelölte az ország határát. Ami azon túl feküdt, az erdőelvi tartományban, nem részesült más védelemben, mint a melyet a bérczek nyújtottak. Kút főink elég gyakran szólnak a XI. században kún és besenyő

betörésekről, de csak általában szólnak Erdély pusztulásáról, a helyek megjelölése nélkül és csak a *Királyhágón innen említenek névszerint várakat és városokat. Székelyeknek, kik lakóhelyök fekvése szerint először lettek volna hivatva megküzdeni az ellenséggel, sehol semmi nyoma. Ez okozta, hogy nemcsak az erdőlyi, bár még gyér telepek pusztultak el, hanem hogy a romboló ár egyszerre érte Magyarország derekát ... László ideje óta nem hallunk többé kelet felől, kún betörésről. Pedig a kún rabló még hatalmas rabló maradt: az oroszok és lengyelek elégszer megsínylik még portyázását. Ennek a feltűnő jelenségnek nem tudjuk más magyarázatát adni, mint a székelyeknek ezen időben törtető letelepítését, az erdőelvi tartomány középső részén, a Hargita aljában, a Maros és a Küküllő mentén.”¹⁸ (Az én kiemeléseim – FG.)*

Az irodalmi adatok számának a növekedésével, a (régebbi s újabb) források alaposabb tanulmányozásával, az eddigiékhöz képest már többet lehetett írni Erdély meghódításáról. KARÁCSONYI János¹⁹ e tárgykörre vonatkozó első munkájában bizonyítani akarta tételét: a magyarok 896–1000 között még nem birtokolták Erdélyt, és nem is szállották meg, majd ezt követően is csak fokozatosan foglalták el. Ő elsősorban az akkor időrendben még megoszthatatlan – kétségkívül helyes – hely(ség)névanyagra támaszkodott, egybevetve már ismert (de még mindig nem tökéletesen helytálló) történelmi adatokkal.

A kora középkori Magyarország keleti határvédelmét taglalta, felsorakoztatva (a nem teljes) számbavehető hely(ség)neveket. Az akkori gyepe keleti részének a fölvázolását Ungvártól indította s ismertette, Zilahig terjedőn. (Számunkra ez a rész érdektelen, ezért nem foglalkozom vele.) A továbbiakban ezeket írta: „Erdőszádától délre, Zilahtól északkeletre, ahol a Szamos Erdélyből kikanyarodik ma is Örmező nevű helyet találunk. Ez megint az itt egykoron létező gyepekre emlékeztet.” A Névtelen Jegyzőre hivatkozva említette: a határként tekintett meszesi kapuban a magyar vezérek (Tas, Szabolcs, Tétény) parancsára kőkapukat építettek és fákból nagy torlaszokat készítettek. „Kétségtelen

tehát a Névtelen jegyző tanuskodásából, hogy éppen a legveszedelmesebb ponton, éppen ott, hol az Almás és Egregy völgye a Szamos völgyével összehajlik, így valóságos kaput nyitnak Erdélyből a szorosan vett Magyarországra (vagy viszont), őseink oly nevezetes gátakat, torlaszokat készíttettek, hogy azok nagyon sokáig, még 1200 táján is fennállottak.”

A gyeplő Órmezőtől és (római *castumáról* neves) Tihótól délnyugatra húzódik a Meszes, majd a Királyhágó felé, természetes védelmi vonalként. (Itt említette meg a Nagyvárad felé eső báródsági – GYÖRFFY István igazolta besenyő eredetű – nemesség területét és még 1717-ben is élt feladataikat.) KARÁCSONYI J. az Erdély és Magyarország közt kimutatta gyeplők alapján következtetett Erdély igen kései megszállására, ésszerűtlennek nyilvánítva „két azonos származású” lakosság megülte terület között védőövezet kialakítását.²⁰ Jelentősebb viszont az, hogy a gyeplő belső vonala keresztezi még a nagyobb folyók völgyét is, nem csak azok mentén halad fölfelé, a völgyfő irányában (még ha, ma tudottan, rövidebb távolságban ugyan és határvárak tekintetében, van is „kiugrás”: a Maros völgyében a dédai kifolyásnál).

Ráadásul – szerinte – senki és semmi nem igazolja Erdélyben a magyarok egészen korai jelenlétét.²¹ Úgy vélte, hogy a magyarok négy részletben foglalták el Erdélyt:

a) A meszesi kapun át a volt Szolnok-Doboka és Kolozs megyét, a Szamos–Maros vízválasztójáig. Biztosítására Gyalutól kezdődött, Kolozsvár alatt vonult el keleti irányban Magyarfrátáig, innen északkeleti irányban Bethlenig a gyeplő. Egszerű bizonyítékként a Kolozs–Kolos helynevet hozta fel. A 11. századi adatokból kiderül, ugyanis ez a szó (Clus, Clusa) a középkori olaszban ‘rekeszték, gát, torlasz’ értelmű volt. Azaz gyeplőt jelentett. De erről vall a Kolozs(akná-)tól délkeletre eső Mezőőr is. [Ennek a foglalásnak az ideje nála bizonytalan, de korábbi tételével ellentétben azt írta, hogy I. István (1001–1038) korában már magyar királyi föld volt.]

b) A kunok (valóban úzok) 1068-beli betörésekor a Naszód-vidéki erdőrengeteg már

nem jelentett akadályt, és a behatolók megkerülték a Kolozsvár melletti gyeplőt. A pusztításból visszatérőket Salamon (1063–1074) Géza s László herceg segítségével Kerlésnél megverte.²² „Közvetlenül Kerlés mellett – írta –, a hol a Beszterce völgye összeszorul, Sárvár nevű falu létezik. E falu neve kétségtelenné teszi, hogy egykoron e helyütt agyagos földből épített földvár létezett s azt nevezték el a magyarok sárga színű sánczairól Sárvárnak, azaz Sárga várnak. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a várat Szent László éppen a kunok betörésének megakadályozására építtette.”²³

E második foglalási szakaszban tehát, KARÁCSONYI J. szerint, a magyarok meghódították a Maros és Küküllő mentét, de csak I. László idejében. *Együttal új gyeplőt* létesítettek, földvárak a korábban csupán hely(ség)nevekben fennmaradt Kolozsvár alattiakat.²⁴ Tétéle védelmében KARÁCSONYI J. más érveket is felhozott. Mégpedig a Nagyszeben környékére került szászok számára a „puszta” földek átadását.²⁵ A Nagyszeben környéki szászok számára alapított prépostság és a pápai követ biztosította kiváltságok alapján – lakatlan, *puszta* föld átadásában – KARÁCSONYI J. az elkezdelését támogató újabb bizonyítékot vélte feltalálni. Ennek értelmében I. László uralkodása előtt nem is eshettek magyar uralom alá Erdély eme részei. A pápai tizedjegyzék 1332–1337 évi adataira támaszkodva igyekezett meghúzni a két terület (ti. Erdély északi s déli területének) az érintkezési vonalát. A Maros és Küküllők közti vízválasztóban vélte föllelni ezt a határt. Következtetése: itt húzódott az országos gyeplő II. Géza (1141–1162) uralkodásáig. Szerinte ez a gyeplő Szászsebestől délre kezdődhetett, kelet felé vonulva Szerdahely alatt, Vízakna fölött vonult Segesvárig, illetve tovább a Hargitáig. Már maga a Hargita-s Görényi-hegység is elegendő védelmet biztosított a kelet felőli betörések ellen.

c) A foglalás harmadik szakasza s területének a meghatározása – KARÁCSONYI J. szerint – könnyebb. II. Géza idejében lett a Szeben, Hortobágy és Homoród völgye, valamint az Olt Miklósvártól Vöröstoronyig terjedő része ez. Ekkor nyomták tovább, délkeleti irányban az

országos gyepüket. Ez már oklevelekkel is bizonyítható. A gyepük Halmágytól délre kezdődtek és kissé északkeleti irányban Miklós-várig, illetve az Oltig haladtak.²⁶ Külön részként tárgyalta a „szintén pusztá” Barcaságot.

E foglalási szakaszhoz tartozó gyepük folytatása az Olt jobb oldali partján is föltalálhatók. ugyancsak oklevelekkel igazolhatón (Székföldén) még 1252-ben is. A tájegység határjárásakor leírt gyepük az Olt bal partján, az említettekkel éppen „szemben”, „átellenben” húzódtak.

d) Erdély 1211-ben elfoglalt utolsó részecskéje a mai Brassó, Háromszék és Csík megye területe volt.

Mindezek alapján végző következtetése: „biztosnak tartom, hogy magyarok egészen Szent-István koráig Erdélyt nem foglalták el, s hogy Szent-István korában is csak a Szamos völgyét vették bitokukba, aztán pedig Szent-László korában a Maros és a két Küküllő völgyeit. II. Gyécse korában, 1150 körül lett Magyarország kiegészítő része Nagyszeben környéke s végre 1211 után Brassó, Háromszék és Csík megye területe.”²⁷ Tudom, hogy csekély értekezésem – fejezte be KARÁCSONYI J. írását – nem fogja kielégíteni azokat a kik a nemzeti hiúságot legyezgetik; a kik inkább szeretik egyik másik krónikásnak esetleg jóhiszemű ragyogó, de mesés tudósításait, mint a kevésbé érdekes, mondhatni meztelen valóságot. Azokat sem fogja kielégíteni, kik teljes bizonyosságot követelnek ott, ahol csak következtetésekről lehet szó. De nem is ezeknek a kedvéért közöltem a tárgyra vonatkozó észrevételeimet, hanem azok számára, kik egy-egy elhomályosodott történelmi esemény felderítése végett szívesen veszik másoknak észrevételeit is. Azon az egyen igyekeztem, hogy lidérczfény után ne induljak, hogy se’ a székely, se’ az oláh (román) ábrándok félre ne vezessenek, hogy csak szavahihető tanuvalomásokból következtessenek, hogy inkább kevesebbet mondjak, mintsem valótlan állítsak.”²⁸

KARÁCSONYI J. (a később ismertetendő) X.Y.Z. bírálatára adott feleletében²⁹ említette meg, hogy korabeli térkép hiányában „ma már teljesen szokatlan és ismeretlen jelekből kell valamicskét megállapítani hazánk határaitól. Ezen

jelek: az országválasztó közök ..., a határőrök elhelyezése. Egyet-mást lehet sejteni az összefüggő területek adományozásából és az egyházi felosztásból is ... A keletiről (ti. elválasztó közről – FG.) még 1264-ben is azt állítja a sásvári (ugocsai) főesperes, hogy teljességgel lakatlan.”³⁰ Ezt követőleg bővítetten megismételte a gyepű fogalmát, állítását, feladatát. Kimutatta, hogy voltak gyepűk falvak, megyék között is, de volt az ország határán is. Közűk az a különbség, hogy ez utóbbiak esetében kétségtelenül kimutathatók védelmi elemek, védelmi rendszer. A gyepűkön túl azonban üres területek voltak, és ezek új meg új telepéseket csábítottak letelepedésre, az adott tájegység föltétele miatt aztán fokozatosan kijebb tolták a gyepűt.³¹ KARÁCSONYI J. szerint „a legbiztosabb jelei az ország időnként való határvonalának az örök (*speculatores*) lakhelyei. Legtöbbnyire megőrizték e lakhelyek emlékét az Ór nevű helyek vagy az ór szóval összetett helynevek, pl. Röjtök-Ór, Ór-Pordány, Óri-Szentpéter, Órmező stb., de néha csak az oklevelek mondják meg egy-egy faluról, hogy abban valaha határőrök laktak, mint pl. Szaltórol Vas vármegyében vagy Fintárol Sárosban.” Azonban az örök lakóhelyeiből sem lehet Árpád-korra nézve egyszersmindenkorra érvényes következtetést vonni ... (Hagyomány alaján határozottan állítja – FG.:) Királyaink a Gyepüelvét is magukénekk tartották és annak területét is osztogatták.”³²

KARÁCSONYI J. a *kékesi* erdőseget még 1231-ben is lakatlannak tartotta.³³ „A honfoglalás ... kezdetben csak Erdély határáig tartott, de a meszesi kapunál csakhamar azon is túl csapott.” Az e kérdéssel foglalkozó előző munkájára hivatkozva írta: „Kimutattam, hogy Kolozsvártól délre egész Mezőőrig, Frátáig s innen Bethlenig vonuló gyepű volt, tehát másodízben a magyarok a Szamos völgyét foglalták el. E második gyepű irányát a keleti oldalon most már pontosabban kijelölhetem. Frátától nem északkeleti irányban haladt az, hanem északi irányban, mert még 1326-ban is Gyeke és Szentgotthárd közt az egyik erdőt *Gyepüs*-erdőnek nevezték. Innen tovább egyenesen északi irányban a Szamosig haladva ott találjuk Rettegtől keletre *Felőr* falut.

(Ez teljesen egybevág a kötetben más tanulmányokban írottainkkal. Érdekes, hogy KARÁCSONYI J. nem figyelt föl, ehhez hasonlóan, a valamivel lennebb fekvő *Alőre* – FG.) Fenn kell tehát tartanom azt a véleményemet, hogy a magyarok Erdélyből először ezt a részt foglalták el. De megvallom tévedtem, midőn az első rész elfoglalását legalább látszólag Szent István uralkodásának végére tettem s a kis legendában említett besenyő betörés színhelyét a Szamos völgyében kerestem. Akkor sokat következtettem abból, hogy a Maros-Szamos közti gyepek még 1068-ban is fennállottak, mert nem vettem figyelembe, hogy ily féltett ponton... nagyon is célszerű volt, hogy *kettős gyepe* védje egy ideig az országot, s ennél fogva a Kolozsvár menti gyepek felállítása után is meghagyták a Meszesnél levőt. A Szamos völgye eszerint nemcsak Gyepe, hanem állandóan megszállott része is volt hazánknak.³⁴ (Én emeltem ki – FG.)

KARÁCSONYI J. előbbieken ismertett vélekedésével két ismeretlen szerző is vitakozott. Egyikük³⁵ kétségbe vonta – joggal – KARÁCSONYI J. határozott állásfoglalását: „KARÁCSONYI J. Ibn Roszteh, Konsztantin bizánci császár 950-beli és Querfurti Bruno írása alapján állítja, hogy a magyarok a honfoglaláskor 896-ban nem szállották még Erdélyt, 896–1000 között nem bírták és azután is csak fokozatosan foglalták el. KARÁCSONYI a sokat emlegetett Magyarország és Erdély közti 4 napnyi gyepeire hivatkozik erősítésként.” Ez az ismeretlen szerző az e kérdéshez kapcsolódó sok feltehető kérdés közül csupán ezt vetette föl, okkal: „Ha Erdély teljesen lakatlan volt, honnan, kiktől vették át a magyarok az itteni szláv neveket?”³⁶

Másikuk³⁷ szerint „az országos gyepek nem mindig volt szorosan a határon, hanem beljebb is eshetett, ha a fekvés úgy kívánta.” Ebben is igaza volt, amint abban is, hogy nem értett egyet KARÁCSONYI J.-nak az Erdély elfoglalása idejével, menetrendjével és másegyebekkel. Joggal kifogásolta KARÁCSONYI J. elképzelését. A tőle kifejtettek végső következtetése: „okkal nem vonhatjuk kétségbe azt, hogy Erdélynek legalább közepe, a vezérek korában, már lakott föld volt, s a magyarok egy töredékét uralta.”³⁸

PAIS Dezső az I. világháború közepén közzétette helynévértelmezéseiben,³⁹ TAGÁNYI K. „Gyepü és gyepeülve” című írására támaszkodva, magyarázta, többek közt (*Tótör-*) *Tótör* helységnevet. (Magyarázataiból most csak ez érdekel bennünket.) Ebben kifejtette e helységnév értelmét: „Ez a *tót* népnév és a ‘Specula warte’ értelmű *ör* szó összetétele ... Az *ör* nevet a gyepehatárok őrzésére rendelt néposztályok lakóhelyeinek adták. Ilyen gyepekkel biztosított határterület húzódott végig az Árpád-kor első felében a mai Erdély nyugati szélén. Ebben a területbe esik bele a régi Doboka-vár környékén a Kis-Szamostól nem messze fekvő *Tótör*. Közéleben több helység nevében megtaláljuk az *ör* szót. Ezek: Al- és Fel-*ör* (e két helységnévre külön figyelmeztetek *Retteg* névvel egyetemben! – FG.) a Nagy-Szamos mentén Szolnok-Dobokában; *Örmező* a Szamos mellett Szilágy megye keleti határán; *Ör* (Mező-) Kolozsvártól dk-re a megye határán; *Örke* Tordától kd-re (!) előbb nyilván *Örke* ..., vagyis az *ör*-ke képzős kicsinyítője. Ezen a tájon rajtuk kívül még nem egy helynév emlékeztet a gyepevédelemre: *Kolozs*, *Kolozsvár*, *Vaskapu* (Szilágy dk. sarkában) ... stb.”⁴⁰

Hosszabb ideig tartó „hallgatás” után FODOR Ferenc vette föl az időközben lezajlott vizontagságok következtében elejtett fonalat, és foglalkozott ismét a gyepekkel meg Erdély elfoglalásával, szabatosabban a hódítás szakaszaival és a területszerzés irányával.⁴¹ „A honfoglalást követő magyar gyepevédelmi berendezéseinek jelentős történelmi és nyelvészeti irodalma van. Ha azonban alaposabb vizsgálat alá vesszük a gyepek irodalmát, úgy arra az eredményre jutunk, hogy az egy KARÁCSONYI Jánost leszámítva, tisztán gyér történelmi adatok és helynévmagyarázatok alapján épült föl és a térrel, a földrajzi viszonyokkal senki sem kísérte meg egybevetni az oklavelés és helynévmagyarázati anyagot.”⁴² Így aztán meglehetősen zavaros az a kép, amelyet a gyepek elhelyezkedéséről kapunk, sok tekintetben ellent is mondanak egymásnak az adatok ... Kétségtelen ..., hogy egy-egy állítólagos gyepehelynév csak akkor fog valóban annak bizonyulni, ha a földrajzi helyzet, a különböző

gyepű-helynevek helyzetével egymással való kongurenciája is igazolja azt. Bihari és jársági településföldrajzi tanulmányaim közben bukkan- tam rá, hogy bizonyos helynevek országszerte való elterjedése feltűnő megegyezést mutat a honfoglalás kori gyepük helyzetével. Több olyan helynevet találtam, amelynek *nem jelentése, ha- nem elterjedése* figyelmeztet arra, hogy valami kapcsolatban van a gyepükkel. Ezek egy része a részletesebb vizsgálatok során gyepűőrző nemzet- ség és népneveknek bizonyult. Mások jelentése megfejtetlen, de a gyepük vonalán való elter- jedésük mindenestre figyelmeztetés a további kutatásra. Ismét mások jelentésük szerint is valóban gyepükkel állanak kapcsolatban. Módsz- erem tehát éppen fordítja annak, hogy kizárólag a jelentésből következtessenek a gyepükkel való kapcsolatokra, hanem bizonyos esetekben ellenkezőleg, elterjedésükből vonok következtetést a gyepükre. Úgy vélem, hogy a történelmi és nyelvészeti módszerekkel való megközelítése után a geográfiai módszerek alkalmazása is közelebb viheti ezt a történelmi-földrajzi kérdést a tisztább megismeréshez ... Semmi esetre sem tévesztem- tem... szem elől, hogy a gyepük helyzete időben nagy átalakuláson ment keresztül és hogy a gyepük is igen különböző értékűek voltak, *különböző rendű gyepük* állottak fel... Első feladatomból volt az eddigi térbelileg rendezetlen anyagból megfelelő földrajzi kritikával megszerkeszteni a különböző korok gyepűvonalának térképét egy lapon.”⁴³

FODOR F. igyekezett pótolni a „légüres terek” hiányos adatait. Ilyen esetekben „magát a földrajzi, orográfiai, vízrajzi, sőt eredeti növény- takaró viszonyait tartottam szem előtt ... Sok nehézséget okoz a történelmi földrajzi probléma exakt földrajzi módszerekkel való megközelítés- ben a gyepűvel kapcsolatos, különböző fogalmak- nak az idevonatkozó irodalomban való rendszertel- len használata. Gyepű és országhatár, őrhely és a gyepűőrök településhelye, őrhely és végpont, gye- pükapuk és gyepűátkelők, gyepügátak és gyepű- töltések, – végeredményben mind földrajzi fogal- mak, – meglehetősen határozatlanul fordulnak elő az idevágó irodalomban.” A felsorolásában előfor- duló helynevekkel kapcsolatosan jegyezte meg, hogy vizsgálatok döntik majd el egy-egy helynév

értelmét és gyepűvel való összefüggését, „de ez lényegében nem befolyásolhatja vizsgálataink eredményét, hiszen *egy-egy helynévvel magában sehol sem igyekszünk bizonyítani, csak csopor- tosan előfordulókat vettük figyelembe* ... Ada- tainkat nemcsak földrajzilag, hanem a lehetséges mértéken belül származásuk ideje szerint is kriti- ka alá vettem ... Mindezek figyelembe vétele után földrajzi helyzete döntött véglegesen, hogy gyepükkel kapcsolatba hozható-e vagy sem ... Vizsgálataim eredményei azt mutatják, hogy *a külső, országos gyepűvonalak és országhatárok nem egybeeső fogalmak. A honfoglaló magyar- ság első törzsszállásainak összességét körülvevő első, legbelső országos gyepük seholsem hatoltak kijebb a medence hegyvidékeinek leg- belső pereménél és csak fokozatosan toltattak ki az ország tényleges határait*; ez a folyamat azonban lehetetlen lett volna, ha az erdős hegyvidék de facto nem lett volna a magyarság birtokában mint *gyepűelve*. Egyébként legújáb- ban KRING Miklós ... történelmi módszerekkel kimutatja (**A magyar államhatár kialakulásáról. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet IV. Évkönyve, 1934**), hogy *a gyepű eleitől fogva csak gát, védelmi vonal volt, de nem egyúttal az országhatár is* s hogy e természetes védelmi vonal szerepét csak a tatárjárás után veszik át védővárak. *Az ország tényleges határa már kezdettől fogva a gyepűelven túl volt. A gyepűvonal, azaz a katonai védővonal a megszállás után azonnal kialakult.* (Akárcsak a római hódításkor bármelyik elfoglalt terület esetében. Azaz előbb biztosították védelmi beren- dezésekkel a megszállt területeket, és csak azután „jöhetnek a civilek”, nem pedig fordítva – FG.) és ténylegesen mindig meg is volt, fokozatosan (mai ismereteink szerint inkább „ugrásokkal” – FG.) haladva előre az ország- határig, amíg a Kárpátokon (valójában a Kárpá- tok gerincén túl a Szeret folyóig – FG.) meg nem rögzítődött, egyeésvén ezután a katonai védővon- al és országhatár.”⁴⁴ *Földrajzilag el kell választanunk egymástól a tényleges gyepűvonal és őrségvonal fogalmát is.* Gyepűvonal, azaz kiépít- tett, mesterségesen erősített vonal nem lehetett a megszállt területen köröskörül, csak annak leg-

védtelemben és leginkább fenyegetett pontjain, főleg a nyugati végeken ... A hegységek felé azonban nem volt szükség ilyen összefüggően kiépített, mesterségesen megerősített védővonalakra, itt valószínűleg csak a völgyeket állták el őrségek, itt-ott pedig figyelőhelyek, leshelyek voltak elhelyezve...⁴⁵ Úgy látszik, hogy a gyepükapuk nem mindig a természetes akadályok leggyöngébb, hanem legvédehetőbb pontjain lehettek ... Úgy látszik, hogy a hegyvidékek előtt az első, leghamarabb őrséggel ellátott, vagy esetleg meg is erősített pont ott volt, ahol a völgy a síkságra kinyílt. Aztán egy feljebb eső völgy-szorulat elállítására került a sor, majd a folyó forrásvidékének hágóihoz tolódtott fel a védelmi, vagy esetleg megfigyelési vonal.” A Szamos mentén „nem is csak a folyó hosszában, hanem bizonyos mélységben is kialakult a védelmi vonal. (Én emeltem ki – FG.) ... A hegyvidéki folyóvölgyek, úgy látszik, csak legalkalmasabb helyükön voltak keresztben elállva. Egy-egy folyóvölgyben azonban két-három ilyen ellátott helyet is megállapíthatunk (én emeltem ki – FG.), de valószínű, hogy ezek a fokozatosan előrehaladó megszállás különböző időpontjaiból származnak, azaz egy időben nem volt egy-egy völgy mélységben is több helyen megerősítve.⁴⁶ Érdekes, hogy több hegyvidéki folyóvölgy legfelső szakaszában feltűnik egy-egy előretolt figyelőhely »Les«, vagy »Sztrázsa« névvel. Ezek kétségtelenül a völgyben valamivel alább megerősített, illetve elállt szakaszok őrhelyei voltak.”⁴⁷

FODOR F. sokoldalú és kétségtelenül alapos fejtegetéseire támaszkodva kísérlete meg felvázolni a magyarság Erdély-beli foglalását, a gyepüket és térképre vetíteni őket. Az első foglalási szakaszt vélte fölfedezni gyepűivel egyetemben a Király- s Borgói-hágó közt. „Tudjuk, hogy a Sajó – írta – és Nagy-Szamos völgye ... nagyon fontos betörési kapu volt ... Ez a jól megszervezett gyepű egyébként három fontos útirányt is ellátott, a Király-hágó, a Meszes-kapu és a Szamos völgye útját az alföldi szállásterületek felé. Az Erdély felé való fokozatos előhatolásnak és megszállásnak egy újabb előretolt védelmi vonala szépen megfigyelhető a Me-

zőségen keresztül is. Úgy látszik, hogy ez az előretolt vonal egyik végén az Aranyos folyóra, másikon meg talán a Sajóra támaszkodott. Ez aligha lehetett egységesen kiépítve, csak őrhelyek lehettek a Mezőség agyagdombjai között ... A következő védelmi vonalat már a Mezőség keleti peremén találjuk s úgy látszik, hogy a Marosnak az a szakasza szolgált erre a célra, amely a Görgényi-havasok és az Erdélyi-érc-hegység közé esik, amelyet tehát a legkevésbé védének természeti viszonyok ... Újabb ... védelmi vonalakat találunk a Küküllők mentén ... A következő védelmi vonalat az Olt folyó szolgáltatta. A Hargita nyugati oldaláról kiindulóló *Lövete* (én emeltem ki – FG.) és Gyepes helynév adata, majd Míklósvár, Ugra és Halmágy okleveles adata, a Vöröstoronyi-szoros előtt végül Cód (eredetileg alighanem Szád) mutatja, hogy itt késői gyeprendszer állott fenn. Erdély legszélső délkeleti sarkában végül az Olt háromszéki és csiki szaksza volt a védelmi vonal.” (E kötet más tanulmányaiból kitűnő FODOR F.-nek sok helyes meglátása volt.) Az kétségtelen, „hogy a védelmi vonalakat *katonai* és kevésbé népesedési okok tölték fokozatosan előre, szilárdabb védhető támpontokat keresve, míg végül eljutottak a legerősebb vonalra, a Kárpátok vonaláig. Egyetlen pillantás térképünkre meggyőző erről: míg a legelső gyepük legnagyobb részét csak mocsárperemet, dombvidéket, a későbbiek már völgyszűkületeket, hágókat, hegységeket keresnek ... Az egykori gyepük, gyepűelvék, valamint a magyarság honfoglaláskori és mai (1936! – FG.) néprajzi elhelyezkedése között bizonyos összefüggések állapíthatók meg ... Kétségtelen, hogy katonai és politikai cél tolta előre ... a gyepüket... Eredményeim korántsem tekinthetők véglegeseknek és lezártaknak.”⁴⁸

A régész FERENCZI Sándor a kora középkori Magyarország hatáiraival nem foglalkozott részletesebben, de igyekezett fölfedni egyes kérdéseket. Ennek keretében – akkor még nem, de ma már meglehetősen szabatossággal keltezhető – csiki várakat: Csíkszentdomokos, csíkrákosi Pogány-vár, Csíkcicsó vára, Csíkszögöd-Várhegy⁴⁹ (ehhez Csíkszögöd tartozhatott), Sepsibükszád-Vápvár, Málnás-Herec-vár,⁵⁰

említett. Sőt néhai LÁSZLÓ Gyula hálásan vett szíves szóbeli közléséből tudottam FERENCZI S. már az 1940-es években a Kárpátok *keleti lejtőire* támaszkodott korai magyar határvédelmi vársor létezését említette neki, azonban, sajnos, megnevezésük nélkül. (Édesapánk Szovjetunióbeli fogságban való eltűnése miatt meghatározásuk s megnevezésük – sajnos – már felderítetlenül marad.)

Ugyanide tartozik FERENCZI S.-nak a Kászon-völgye határvédelmi jelentőségének a felismerése meg ezzel kapcsolatos fejtegetése⁵¹, valamint az Olt völgyi védelemről vallott, ma is helytálló vélekedése: „mivel Árpás beletartozik ama magyar nevű vagy magyarral rokon fajú népek nevét őrző községek, illetve azon nem magyar nevű falvak sorozatába [(Szekely)Zsombor - (Szász-)Ugra, Királyhalom, Halmágy, Galac, Rukkor, Földvár, Gainár, (Olt-)Szakadát - Hortobágyfalva; (Olt-)Hévíz - Hidegkút, Alsó- s Felső-Komána, Páró s Sárkány, Besimbák, Alsó- s Felső-Árpás, Alsó- s Felső-Sebes (?)], amelynek az első csoportjába tartozó tagok bizonyos – elég szabályosnak vehető – távolságokban ismétlődve javarészt az egykori (Felső-) Fehérme gyének az Olt balpartján levő egyes foltocskáin terülnek el és átlagban az Olt völgyéből a Királyföld felé nyúló nagyobb völgyeket zárják el (egyedül a sinki völgyben nincs ilyen települési nyom!), a második csoportjába tartozók pedig az Olt balpartján, de mindig az előbbieket valamelyikével közvetlenül szemben vannak (együttesen kettős hídfőként tűnnek fel!), nagyon valószínű, hogy igazuk van azoknak a kutatóknak, akik szerint ezek nem egyebek, mint »a szászok letelepedése előtti időkből való magyar (egyések szerint szekely, csángó) határőrség nyomai«⁵².

Az Árpádok korabeli Magyarország határvédelmére vonatkozó általános bírálataiban MOÓR Elemér⁵³ erősen támatta az e tárgykörrel előtte foglalkozott történészeket és nyelvészeket, különösképpen FODOR F.-et éppen a korábbiakban ismertetett földrajz-hadtörténelmi fejtegetései miatt, teljesen értéktelennek nyilvánítva azokat. Mindannyiuknál kifogásolta a gyeptűvonal kifejezés használatát, minthogy szerinte szó sem lehet vonalról, meg elképzelhetetlen az országot

körítő vonal kiépítése. Szerinte ugyanis rengeteg emberre volna szükség létrehozásához, nem is beszélve védelméről.⁵⁴ Úgy vélte, hogy a határőrség nem a gyeptű *mögött* foglalt helyet, hanem azok előtt.⁵⁵ Furcsa ez az erős állásfoglalása, hisz (i.m., 121, 4. jz.) ő maga hivatkozik KRING M. közzétette 12. századi, Stájerországban kibocsátott oklevélre. Ebből az oklevélből pedig világosan „kitűnik, hogy a nyugati országhatár már ebben a korban is árokkal vagy sánccal volt jelölve ... Az országhatár tehát sánc- vagy árokvonallal volt már a XII. században is, sőt bizonyára a XI.-ben is.”⁵⁶

MOÓR E. másik munkájában is⁵⁷ keményen bírálta – néha igaz nem alaptalanul – az előzőkben említett szakírsait, de határozottan elvetve nyelvészeknek a régészet eredményeit is hasznosító elképzeléseit, a régészeti feltárások nagyfokú bizonytalansága miatt.⁵⁸ MOÓR E. nem fogadta volna ugyan el Erdély korai, X. századbéli elfoglalását, de krónikákra támaszkodva állította – joggal –, hogy a székelyeknek 1200 körül már *huzamosabb* ideje Dél-Erdélyben kellett szállásolniuk.⁵⁹ Mindezek ellenére mégis azt fejtegette: „1300 körülilg ugyan a székelyekre vonatkozólag csak nagyon gyérszámú és homályos adattal rendelkezünk; annyi azonban ezekből is megállapítható, hogy a mai Székelyföld a XIII. század folyamán települt be és lett magyarrá olyanformán, hogy a királyi hatalom – úgy látszik – két vagy három székely csoportot helyezett oda. Ezek közül Erdély földjén legősibb a háromszéki székelység, amelynek korábbi települése a későbbi szász földön volt ... Másik székely csoport az *udvarhelymegyei (telegdi) székelység, amelynek egy részét még 1324 előtt Csikba telepítették át, majd pedig Csikból benépesült Gyergyó* és a későbbi Kászon-szék.” A „telegdi” székelyekről szólva úgy vélte: „Valószínűleg csak 1217 után telepítették át királyaink ezt a székely csoportot Erdélybe ... A székelyeknek a Székelyföldön való megtelepítésében nyilvánvaló az egész magyarság érdekét szemmel tartó honvédelmi céltudatosság: ilyen szempont érvényesítése csak a központi hatalomnak tulajdonítható.”⁶⁰ (Én emeltem ki – FG.) Másutt kifejtett állásfoglalása szerint a

székelyek (itt helyesebben egy csoportja – FG.) a XI. század végén szállotta meg Dél-Erdélyt, jóllehet alig néhány sorral feljebb (ismételten! – FG.) írta, hogy a dél-erdélyi székelyeket a XII. században már *huzamosabb* ideje óta „öslakóknak” tekintették.⁶¹ A mai Székelyföld benépesítése tekintetében úgy vélekedett, hogy (rendkívül tág értelmezhetőséggel! – FG.) a Maros völgyéből Salamon és Szent László (azaz a XI. század vége! – FG.) idejében kerültek át a székelyek Dél-Erdélybe. A XIII. század első felében pedig, a keleti szorosok vigyázására, Háromszékbe költöztették át ezeket a székelyeket, majd Udvarhelybe és esetleg a későbbi Maros székbe a bihariakat. Egyben (újólag! – FG.) vitatta KNIEZSA István vélekedését. Eszerint a magyarság Maros szék tágabb völgyeit, valamint Udvarhely területéből a Nagy-Küküllő és a Homoród völgyét már a XII. században megszállta.⁶² Következtetései az egyike: „Talán a honfoglalási régészetnek is némi szolgálatot tettünk, amikor megállapítottuk, hogy mely területek tekintendők a legősibb, vagyis X. századi magyar szállásterületnek és hogy miféle területeken települt meg a magyarság 1000 körül és a XI. század folyamán. Talán idővel ezek a megszállási folyamatok majd az archaeológiai emlékanyag bizonyos rétegződésén is kimutathatók lesznek, úgyhogy ekkor talán majd bizonyos, a mainál pontosabb településtörténeti következtetések is lehetővé válnak a honfoglaláskori archaeológiai emlékanyag alapján.”⁶³

KNIEZSA I. szerint⁶⁴ az erdélyi szláv lakosság valószínűleg bolgár nyelvű volt. Határozottan állítani azonban nem lehet ezt. „Az erdélyi szláv helynevek közt nincs egyetlen egy sem, amely világosan bolgár jelleget tüntetne fel. Csak annyi bizonyos, hogy sem a keleti (orosz), sem a nyugati (cseh, tót, lengyel) csoporthoz nem tartozott, tehát nyilvánvalóan délszláv jellegű volt.”⁶⁵ A honfoglalás során a magyarság Erdélyt nem szállta meg a többi területtel egyidőben. A meszesi, bihari és krassószörényi gyepek világosan mutatják, hogy kellett egy időnek lennie, amikor a magyar szállásterületek keleti határa csupán az Alföld és az Erdélyi-medence közti hegyvidékig terjedt. Ebből a tényből többen azt a

következtetést vonták le, hogy Erdély csak Szent István, illetve Szent László uralma alatt került a magyarság birtokába. Ma már azonban világosan látjuk, hogy Erdélyt a magyarság, ha nem is a IX. század végén, vagy a X. század első éveiben, de mindenesetre még a X. század folyamán megszállta. Krónikáink ugyanis egyöntetűen a honfoglalás korára helyezik Erdély meghódítását ... Határozottan a feltevés ellen vallanak a régészeti leletek is. A Kolozsvár- és Gyulafehérvár-környéki honfoglaláskori jellegű magyar temető tárgyai a X. század közepére mutatnak; bizonyos, hogy nem származhatnak a XI. század elejétől, vagy még kevésbé a végéről.⁶⁶ Fontos a helynevek bizonyosága is. Magyar törzsnevekből alakult helynevek (*Jenő* Dobokamegyében és *Kesző* Kolozsban), valamint megőrzött szláv orrhangú magánhangzókat feltüntető magyar helynevek (*Dombró* Aranyosszékben, *Gambuc* Fejérmegyében stb.) szintén a X. századi megszállás mellett tanuskodnak.”⁶⁷ KNIEZSA I. szerint Erdélyben a medence pusztamező jellegű területét (Mezőség), a tágasabb és a szárazabb nagyobb vagy kisebb medencéket (Hunyad, Kalota), nemkülönben a dombvidéket szállta meg. A zárt bükk- és fenyőerdős hegyvidéket kikerülte, még ha új szálláshelyeire ezeken keresztül kellett haladnia. „A magyar szállásterületek kiterjedésére vonatkozólag a X–XI. században nincs elegendő tápontunk. Abból azonban, hogy keleten, Beszterce vidékén, és délen, az úgynevezett szász Királyföldön a szász helynevek nagy része a magyarból származik, sőt ezeket a magyar helyneveket a szászság is átvette (pl. Beszterce vidéki: magyar *Sajó* – német *Schogen*, *Fűzkút* – szász *Feisket*, *Kékes* – szász *Kikesch* ... stb.) világosan következik, hogy a szász bevándorlás idején a szászságnak itt magyarokat kellett találnia. Mivel pedig a szászság Erdélybe a XII. század közepén költözött be, a magyarságnak ezeket a területeket mindenesetre még a XII. század közepe előtt kellett megszállania. Egészen más jellegűek a Barcaság helynevei. Itt a szászság a magyarból egyetlenegy helynevet sem vett át. A magyar és szász helynevek itt értelemszerűen felelnek meg egymásnak, azaz egymás fordításai (pl. *Apáca* – *Geist*, *Magyaros* – szász *Nussbach*, *Veresmart* –

szász *Rotbach* ... stb.), ami arra mutat, hogy a két nép nem egymás után, hanem *egyszerre* került erre a területre. [Az akkor még csak „szórványos” (ma már nyilván gazdagabb) régészeti leletek már bizonyították az ellenkezőjét; a korábbi lakosság népi összetétele azonban még ma is vitatott – FG.] ... Az itt röviden előadott okokból is világosan következik, Háromszék medencéje a XII. század közepe előtt még nem tartozhatott a magyarság szállásterületei közé. Még kevésbé lehetett az Csík- és Kászonszék területe, mert mindkettő már földrajzi helyzetétől fogva is csak Háromszék után népesülhetett be. (A napjainkbeli újabb kutatások, régészeti ásatások valóban mutattak ki bizonyos időkülönbséget – FG.) A Székelyföld helynévanyaga néhány szláv nyom és egy-két egyelőre elemezhetetlen név kivételével magyar jellegű.” (Az igaz, hogy Udvarhely, Csík, Gyergyó meg Maros szék egy része ide számítható, Háromszéken azonban viszonylag sok a szláv helynév, ma már régészeti leletek is támogatják ezt – FG.) Egyébként KNIEZSA maga megcáfolja vélekedését, alig néhány sor különbséggel írta: „különösen nagyszámú helynév igazolja jelenlétüket a háromszéki medencében. (ld. 21. + térkép is! – FG.) ... Erdély megszállása adataink szerint nem egy irányból történt. Legalábbis két úton hatolt be a magyarság. Az egyik az északnyugati, a Meszesi kapun keresztül vezető útvonal, amely a Szamos völgyébe vezetett, a másik pedig a Marosvonal, amely a Tisza alsó folyásától vezetett Erdély központjába.” E két útvonal emlékét krónikaíróink is megőrizték. Anonymus a Meszesi kapun keresztül juttatta be a magyarokat, a többi krónika csak Gyulafehérvár vidékének a történetét ismeri. „Úgy látszik különben, hogy ez a két terület eredetileg független volt egymástól (én emeltem ki – FG.), mert különben *nem lett volna szükség egymással szembenfekvő* gyepekkel biztosítani magukat. (Sajnálatosan, esetleg bármily röviden is, nem foglalkozott e gyepekkel, nem írta le őket. Egyébként e sorok szerzője régészeti s katonapolitikai megfontolások alapján – e kötetben is napvilágot látó értekezésében – ugyanerre az elgondolásra jutott. Erdély területén két katonai központtal – Doboka?, Gyulafe-

hérvár? – két seregetest jelenlétét tette föl; a rómaiak is ugyanezt cselekedték az elfoglalt *Dacia* esetében: *Dacia Porolissensis* és *Dacia Apulensis* – FG.) Ezen a két főútvonalon kívül voltak egyéb útvonalak is, amelyeken keresztül a magyarság Erdély területére eljutott. Kétségtelenül ilyen a Királyhágó, Kalotaszeg népe ugyanis bizonyosan Biharból települt.”⁶⁸

MAKSAY Ferenc⁶⁹ írta: „Német és magyar tudósok egybehangzó megállapítása szerint az erdélyi szászok első rajai hazánk földjén a XII. század közepén jelentek meg. Ebben az időben a mi magyar népünk már kétszáz esztendeje lakta Erdélyt s virágzó, számban egyre gyarapodó falvainak szélső sora sokhelyt az országhatárhoz állt közel. Így egyáltalán nem volt lakatlan az az (erdélyi – FG.) vidék sem, melyen a magyar király jövevény vendégnépének szállást adott ... A tudományos kutatás számos kétségtelen bizonyítékát mutatta ki annak, hogy a magyar állam kiépített határai a XII. század első felében túl voltak a szászok későbbi lakóhelyén. Elég ha tudjuk, hogy a régészet X. századi, vezérkori magyar leletei a Maros mentén, Gyulafehérvár környékén mennyire sűrűek. Egy pillantást vetve a térképre, lehetetlennek fogjuk találni, hogy a magyarság – ha a X. században legalább a Marosnál élt – a XII. századig, oly hosszú idő alatt, még az Oltig sem tudta volna állásait kitolni. Az adatok azt bizonyítják, hogy ezen is túl tolt ki. Brassói ásatások olyan templomalapokat hoztak világra, melyek XI. századi magyar vártemploméi kellett hogy legyenek. (A híres Szent Lénárd-egyház ez – FG.) Székely területen kétségkívül volt ebben az időben kisebb erődor, a Kárpátok fontos átjáróinál készült ősi Brassó-vára alighanem ebbe kapcsolódott bele. (Mai tudásunk szerint Brassó eme ősbibb vára idősebb a mi fölfedeztük székelyföldi erődornál, de vitathatatlanul beletartozott az Erdélyen nagyjából észak–déli irányban húzódtott korai égetett falú földvárak sorába – FG.) Ha a brassói comes a középkor későbbi folyamán a Barcaság kiváltságos területén túl magyar nemesek fölött is ítelt, úgy bizonyára ezek a nemesek is a régi magyar határőrség maradványai. Ugyanilyen erődornak kellett állani Besztercén túl, a Leses-

pataknál és Les falunál – ezek a nevek határőrzésre mutatnak (ma ismert már, hogy a MAKSAY említette koraiak mellett, néhány szintén korai társaságában Besztercétől nagy jából déli irányban kései, XI. század végi várláncolat védte Erdélyt – FG.) – s *ugyanilyenek az Olt körüli földön ...* Kétségtelen tehát, hogy a százok-megszállta földet a magyarság előzőleg jól megszervezte már. Egyedül a Barcaságba nem jutott telepes magyar; az ország e legszélső pontján valóban csak katonai szállások álltak még a XII–XIII. században. Különösen sűrűek a magyar faluk az Olt mentén; északkeleten a Sajónál s a Vöröstoronynál, ahova tehát tervszerű védelmi politika, magyar királyok gondossága telepített határőrző magyarokat.” A sebesi (=sepsi – FG.) székelyek – szerinte – a XIII. században királyi parancsra az ország keleti határszéleire vonultak át.⁷⁰ (Kiemelések tőlem – FG.)

FEKETE NAGY Antal az erdélyi románság betelepüléséről szóló tanulmányában írta⁷¹: „Az országhatárok biztosítása volt az erdélyi magyarság és székelység feladata s így terjeszkedésük déli s keleti irányban haladt. Az erdélyi peremhegység lejtőin és az Alduna irányában a marosvidéki magyarság határvédő elemei védték a belső vidékek biztonságát. Ugyanakkor a marosvidéki magyarság biztosította a Déli Kárpátok keskeny szorosait is, míg a Keleti Kárpátok átjáróit a székelység őrizte.”

A székelyeknek a határ őrzésére való áttelepedését, valamint annak szakaszait GYÖRFFY György taglalta.⁷² Következtetése szerint: „Middőn Szent István uralma alatt a magyarság a Szamos és a Maros irányában mélyebben benyomult Erdélybe, a bihari gyepük feleslegessé váltak. Ugyanakkor szükségesnek mutatkozott az erdélyi végek megerősítése. A határvédő székelység tehát megkezdte kelet felé irányuló költözését. Bizonyos, hogy nem egyszerre vándorolt át mai lakóhelyére, hanem szakaszonként, amint újabb és újabb lakatlan vagy gyéren lakott területek kerültek megszállása alá. A székelység erdélyi megszállásában három fő szakaszt különböztethetünk meg: 1. A XI. század elején betelepülés az Erdélyi-medencébe. 2. A XII. század elején előnyomulás a Hargitáig. 3. A XIII. század

első felében előnyomulás a Kárpátokig. Mint KNEZSA István megállapította, a magyarság a XI. században az Erdélyi-medencének még csak a középső területét szállta meg, a Szamos felső vízvidékét, továbbá a Maros középső szakaszának és a két Küküllő alsó szakaszának környékét. A többi területet hatalmas erdőségek borították. Mindamellet ez sem volt teljesen lakatlan. A helynevek tanúsága szerint az erdős hegyek alján gyér szláv népesség tanyázott. A későbbi Maros-szék, Csík-szék és Bardóc-szék vidékén ugyan elenyészően csekély lehetett a szlávok. Három-szék és Aranyos-szék területén azonban jelentős szláv népességet kell ezidőben feltennünk ... RÁSONYI NAGY László szerint a Barcaságon török eredetű helynevek is találhatók ... Az a körülmény, hogy ezek a magyarság és németség nyelvébe is átkerültek, arra enged következtetni, hogy a Barcaságon még a XI., XII. században szivárogtak be Havasalföldről kisszámú török népelemek: besenyők, uzok vagy kománok ... E gyéren lakott medencékkel ellentétben Udvarhely megye nagy része teljesen lakatlan volt.⁷³ Tervezés volna azonban azt hinni, hogy ez a részint lakatlan, részint szláv és török elemektől lakott terület a magyarság megtelepedése előtt nem tartozott Magyarországhoz. A Kárpátok láncolatát már a honfoglalás óta Magyarország határának kell tekintenünk. Az ezen belül elterülő erdős, hegyes vidék gyepülve, védelmi övezet volt. ... Erdély középső és alsó részén ... három megye alakult. A Maros és Aranyos mellékét a Bihari hegyektől a Kárpátokig hosszú, keskeny sávban Torda megye foglalta el ... A két Küküllő vidékén alakult meg Küküllő megye ... Keleti határa feltehetőleg szintén messze kinyúlt a Kárpátokig, magában foglalva Udvarhely és Csík megye területét. Dél-Erdély Fehér megye néven a gyulafehérvári ispán igazgatása alá került. Fehér megye kiterjedését pontosan meg tudjuk állapítani, mert elszórtan fekvő kisebb darabjai a százok betelepülése után is megmaradtak a megye fennhatósága alatt. Ezek a később Felső-Fehér megye néven ismert kis elszórt területek bizonyítékai annak, hogy Fehér megye határa egészen a Kárpátokig terjedt ki, magában foglalva a későbbi Alsó-Fehér, Szeben, Nagy-Küküllő, Fogaras,

Brassó és Háromszék megyék területét... Mivel Szent István uralkodása alatt megalakult három vármegyének ... csak a belső, marosi–küküllővidéki részén telepedett meg a magyarság, a XI. század folyamán átköltözött bihari székelység határvédelmi szolgálata következtében is, a gyepüelve felé néző oldalán szállt meg ... A helységnevek képzéséből is következtethetünk arra, hogy mai lakóhelyükön először Maros-szék területét szállták meg.⁷⁴ Szerinte a XII. század folyamán a telegdi székelység nyomult előre a Hargitáig. A Küküllő menti székelység pedig ezzel egyidejűleg telepedett meg Kézdi vidékén. A XIII. század folyamán jutott el a székelység a Kárpátok vízválasztójáig. A Csíki-medence Udvarhely felől népesült be (az új régészeti felfedezések is igazolják ezt! – FG.); a XIII. század végén vagy 1300 körül pedig a Gyergyai- és Kászoni-medencébe (ez utóbbiba valószínűleg már korábban! – FG.) jutottak el a székelyek. A mai háromszékiek ősei azonban már a XII. század dereka táján telepedtek le mai lakóhelyükön. Következésképp a székelység egésze a 13–14. század fordulójára szállta meg a ma is tőlük lakott területeket.⁷⁵

A moldvai (ősibb) csángók eredetét firtató ELEKES Lajos⁷⁶ igyekezett – helytállón – bizonyítani – több megjelent munka ellenére még ma is vitatott, de a hajdani valósághoz mégis csak közelebb álló, mára talán megnyugtató módon „megoldott” – elméletét: a moldvai (ősibb) csángók a Keleti-Kárpátokon túlra végeredményben a Szeret folyóig, határvédelmi feladatokat ellátására települtek át. A bennünket most érdeklő kérdéssel kapcsolatban írta: „Mai tudásunk mellett a kezdeti kivándorlás, helyesebben kivándorlások képét a következőkben vázolhatjuk. A *magyarság* gyors ütemben szállta meg Erdélyt, s bár közben hatalmas területeket hagyott néptelenül, már a XI. század végén elérte a Kárpátok vonalát. Ezt a kitűnő védelmi vonalat, természetes gyepűt is azonnal elfoglalta, illetőleg őrségeket állított a hegyeken átvezető utak mentén. A nép egy része később, mint Magyarország más tájain is történt, áttelepült a gyepűn, s az utak külső torkolatában foglalt szállást. Ezek az első magyar pionírok ... a Kárpátokon túlra tették

lábukat, többnyire lakatlan területeken jártak. A helynevek és földrajzi nevek tanúsága azt mutatja, hogy a Kárpátok délkeleti peremén majdnem mindenütt megelőzték e vidékek későbbi urait, a románokat s legfeljebb valami gyér és állandótlan szláv vagy türk népességgel találkoztak. A magyar település akkor kapott lendületet, amikor – a XII–XIII. század fordulóján – a magyar állam érdeklődése is a délkeleti területekre fordult.” A magyar érdekkörben kialakult két román fejedelemség megakadályozta ennek a határbiztosításnak a további tevékenységét. Alapjukat „a vöröstoronyi illetőleg a töröcsvári szoros külső torkolatánál elhelyezkedő XII. századi magyar őrvidek” képezte, „a magyar megszállású Moldova-völgy táján Nagy Lajostól alapított határvédő alakulat szolgált alapjául ... Ahol a hajdani ősfoglalású magyar telepek népét ... későbbi hozzááramlások erősítették – például Moldvában – ott az napjainkig is megmaradt. Ott azonban, ahol későbbi hozzávándorlások csak jelentéktelen mértékben vagy egyáltalán nem gyarapították őket, az ősi magyar telepek elsorvadtak ... Ez a sors érte például Havaselve régi magyar ősvidekeinek népét Szörény, Secuieni, Hosszúmező magyarságát... *Az Erdélyből Havaselvére vezető fontosabb utak, folyóvölgyek, hegyszorosok külső torkolatát a Kárpátok egész vonalán, mindenütt egy-egy magyar alapítású határvidek védte.*” Az 1845-ig külön közigazgatási egységet alkotott Sácueni megye „neve és története, éppen nem magyarbarát román tudósok szerint is arra vall, hogy ez a terület valamikor a »Székelyföld havaselvi meghosszabítása volt«... *Moldvába két egymástól független csoportban* (és időben – FG.) *a Szamosvölgy és a székely medencék felől hatolt be a magyarság* s meg szállván a Kárpátoktól keletre futó kis folyók vidékét, a Beszterce illetőleg a Tatros mentén egészen a Moldvát északi irányban átszelő Szeret folyóig terjeszkedett.”⁷⁷ (Az én kiemeléseim – FG.)

ELEKES L. eme elgondolásához nemcsak igen közelálló, hanem azt jócskán meg is haladó vélekedését taglalta s írta meg a sajnálatosan időnek előtte (szovjet „hadifogságban”), korán elhunyt MIKECS László nyelvész a csángókról szóló két nagy és e kérdés tekintetében

jelentős munkájában.⁷⁸ Írásában fölvázolta – a magyar határvédelem követelményeinek megfelelően – a magyarság Kárpátokon túli terjeszkedését, elsősorban – érthetőn – helynevekre és névmagyarazatokra támaszkodva, de okleveles adatokat is segítségül hívott. Említette a szörényi bántság (ma Oltenia) megszervezését. [Korábbi szerzőre hivatkozva helyeselte központja, Craiova (más változatban Craieva) nevének az adott értelmezését. E szláv szó jelentése ‘a királyé, a királyhoz tartozó’. (Délkelet-Európában azidőben viszont csak magyar uralkodó viselt *király* címet.) Havaselve korai magyar megszállására két város léte is utal: Argyas (ma Curtea de Argeș), valamint Hosszúmező (ma Câmpulung „Muscel”). Mindkettő a havaselvi román vajdaság keletkezése előtti, s ilyenként a román vajdaság szervezését megelőző, a román történelemben teljesen ismeretlen városi önkormányzattal rendelkezett.] Egyúttal határvédelmet ellátott magyar (határ)várakat is említett. Hogy ezek a települések védelmi feladatok ellátására születtek meg, elárulja a fentebb elmondottakon kívül a magyar helynévanyag sok hadiberendezésre, várvédelemre utaló adata. Egyesek „a Săcueni megye területén működött egykori magyar határvédelmi elemnek bizonyára a tatár betörés (1241–1242 – FG.) után épített várainról érdekes toponimiai adatok ... szólnak ... Egyébként csak a térképre kell néznünk (2. sz. térképe – FG.), hogy megállapíthassuk a folyóvölgyek bejáratánál álló, az Erdélybe vezető utakat védő *Oradia*-król és *Cetatea*-król, hogy a Kárpátok vonulata ellen támadó népek elhárítására építették őket ... a magyar királyok.” Ha tanulmányozzuk a helynévanyagot, a régi magyar gyeprürendszer legjellegzetesebb neveit kapjuk az említett megye területén: Kapus (Valea Căpușeștilor), Vámos (Vameș), Les~Leskő (Leșuleasa, Piatra Leășului), Szemes (Semeșeasca). Ezek a helyek mind a hegyek végződésénél, völgyek bejáratánál, földrajzi övezetek határainál találhatóak – Szemes kivételével –. MIKECS L. következtetése, hogy ezek (és más föl nem soroltak) „régii gyeprünk természete szerint fekvő helyek, a magyar gyeprürendszer legmesszibb kitölt, legtávolabbi pontjai voltak.”

A *Săcueni* név alapján az itteni magyar nyomokban székeleyeket, mindenekelőtt háromszékieket kell sejtenuünk, hisz Háromszék érintkezik a volt Săcueni megyével, de nem rekesztható ki az egykori Fehér megye magyar lakossága egy részének az akkori ottani jelenléte sem. Moldvában viszont rendkívüli mértékben megsokasodik nemcsak a helység-, hanem helynevek, földrajzi nevek száma. Radu ROSETTI-re hivatkozott abban a vonatkozásban, hogy „ezek a településcsoportok ... Moldva legfontosabb helyein, szinte ütőerein helyezkedtek el: ott, ahol a Kárpátok lejtőiről lefutó folyók az ezeket összegyűjtő Szeretbe ömlenek s ahol e folyók völgyein Erdélyből jövő utak a moldvai síkságra kiérnek.” Ugyancsak Radu ROSETTI állapította meg, hogy „e helyek birtoklásával lezárultak és ellenőrizték az összes Erdélybe menő utat, melyek oda keletről az ojtózi, gyimesi, tölgyesi és borgói szorosokon át vezettek. Ilyen körülmények között nagyjelentőségű, hogy a legrégebb magyar moldvai településeket éppen a Szeret vonalában, ezeken a stratégiailag is fontos helyeken találjuk, sőt azok mindenikén egy-egy magyar alapítású város örökődik: *Románvásár*, *Bákó*, *Egyedhalma*, feljebb *Tatros* (Roman, Bacău, Adjud, Trotuș) és hogy ROSETTI szerint mindegyik mellett erődítmények romjai találhatók.”⁷⁹

A felsorolta bőséges adatra támaszkodva MIKECS L. így vélekedett: „A fenti érvek alapján még jobban kidomborodó Szeret-vonalról nyugodtan állítható ezek után, hogy határszeressel bírt a magyar szállásterület középkori népi terjeszkedésében. Gyepűnek ideális volt ez a folyó s népünk, a nagy hegyekbe jutva, itt ért a hegyek végéhez, egy földrajzi öv határához, a szállásterületébe vezető utak bejáratához. Szerencsére még torlaszokat sem kellett emelnie: mindennél jobban megfelelt ennek a Szeret. (Ez azonban nem állja meg a helyét. Gondoljunk csak a mongolok Európában való megjelenésére: nyugat felé előretörésüket a Szeretnél jóval nagyobb folyók, folyamok sem akadályozták különösebben! – FG.) ROSETTI értesítése szerint a gyeprüknél újabb eredetű határerődítéseket is emelt: várakat, hogy védje a keletről támadó népek ellen.”

Részletes indoklás, adat ismertetése után MIKECS L. a székeleyeket tekintette a moldvai (ősibb) csángók őseinek. „Kétségtelen ..., hogy a Kárpátokon túl, a hegyek lábánál, az utolsó magyar gyeprü húzódott, melyet később a várve-delem korában, még várakkal erősítettek meg.”⁸⁰

Erősen hézagossá áttekintéséből is jól érzékelhető a kora középkori Erdély határvédelmi rendszeréről, eme országrész elfoglalásáról – nem is egyszer „késhegyig menő” viták segítségével – kialakult vélemények fejlődése. A legkülönbözőbb szerzők főképpen szakirodalmi, ezen belül is mindenekelőtt nyelvészeti adatok felhasználásával igyekeztek elképzelésüket kifejezni – a korukbeli ismeretek szintjén rosszul-jól vagy éppen jobban – a ma tudottainkat kétségtelenül egyre helyesebben megközelítő állásfoglalásukat. De érdemük vitathatatlan: mindegyik „hozzászólás” csak gyarapította ebbéli tudásunkat, hogy aztán eljussunk a mai (de még mindig nem legfeljebb szintű) mondhatókhoz. Csakis elődeink szorgos munkája biztosította ehhez az elengedhetetlen és megfelelő alapot. Hisz még ma is vitatható – s ez természetes is – sok minden, noha ezekbe a kutatásokba most már alaposan belejártasnak az eddigi – érthetőn – mellőzött régészeti eredményei is. Az eddig szinte „csak” nyelvészetiileg meghatározhatott időbeosztás immár sokkal szabatosabban, árnyaltabban (de sok esetben még mindig nem eléggé biztosan) fogalmazható meg a régészeti kutatások új eredményei segítségével. Ennek ellenére azonban továbbra is csupán jól-rosszul levezetett fejtegetésekkel, elképzelésekkel állhatni elő. Még mindig nagyon sok a tisztázatlan kérdés. De, más tudományokhoz hasonlóan, mégis szükséges az idők folyamán az előző áttekintés óta összegyűlt adatanyagunk a rendszerezése s a belőle levonható következtetések közkinccsé tétele, a jövődő kutatások számára alap teremtésére. Ez már újabb, magasabb lépcsőfokra való lépést jelent, ennek megtételének a lehetőségét biztosítja.

A foglalás lezajlása (irányai, szakaszai, ideje) tekintetében jelentős véleménykülönbségek tapasztalhatók. Ennek oka s magyarázata van, de kevésbé a felsorakoztatott szerzőink hibája ez (végeredményben ma sincs másképp).

Abban viszont majd mindenki egyetért, hogy az eredeti, legkorábbi gyeprüség az idők folyamán fokozatosan zsugorodott, míg végül is a Szeret folyó mentén húzódtott országhatárral vált eggyé. Hogy az állam (valódi) határa akkor nem a Kárpátok vízválasztóján belül vagy éppen azon vult, azt MIKECS L., elődei fáradozására is támaszkodva, rendkívül gazdag magyar hely(ség)névre utalva nagyon részletesen elemezte és rajzolta meg.

A kutatók jó néhány a székelység Erdélybe településéről úgy vélekedett, hogy „egyszerű megszállásról, megtelepedésről” van szó. Mások viszont királyi átvezénylés mellett foglaltak állást. És ez ma már állítható. Magukat az áttelepüléseket pedig általában a népesség szaporodása előidézte feszültségnek tulajdonították. Ennek közrejátszása kétségtelen, de a főok mindenképpen a központ tudatos cselekedete: az ország védelme volt.

Az elsősorban eddigelé azonban – többször hangsúlyoztam: eléggé jogosan – mellőzött régészeti kutatások, ásatások egészen új eredményeire építhető elképzelések, minden kétségtelenül létező hibájuk ellenére is, megteremtik a feltétlenül szükséges, de immár nem „egyénieskedő” magányos munka alapján, hanem – s a felsorakoztatott ismeretek és vélekedések legfőbb tanulsága ez – csupán az összes érdekelt fő- meg „melléktudomány” minden képviselője közös erőfeszítésével lehet folytatni eredményesen a tovább léptető tevékenységet. Annyi sok máshoz hasonlóan, ma már ez is csak közösen és tárgyilagosan végzendő munka lehet.

Székeljudvarhely, 1998. 09.–1999. 03.

Jegyzet

* Már a kezdet kezdetén le kívánom szögezni, hogy csak meglehetősen vázlatosan és mindenképpen hiányosan foglalkozhatom tárggyammal. Ennek oka: erősen meg kellett válogatnom a meglehetősen gazdag szakirodalmat, valamint mert néhány közlemény ma már elérhetetlen számomra. Éppen ezért ódzkodom és tartózkodom bármiféle értékelési sorrend megvonasától. Mindegyikük tevékenysége, vitáik eredményeként, mind-mind újabb előrehaladást jelent. Ilyen értelemben idézem PAULER Gy.-t: „Ha ezzel azok figyelmét, kik hivatva vannak hazánk hadi történelmét megírni, egyre-másra fölhívtam nekik, itt-ott kis használható adatot nyújtottam, vagy legalább okot szolgáltatam arra, hogy netalán téves nézeteimet megczáfólják: teljesen elértem azt a célt, a melyet e sorok írásánál

megamnak kitétem.” [PAULER Gy.: **Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században.** = *Hadtörténelmi Közlemények* (= H.K.) I. (1888) 501.] Szerintem, minden hiányossága ellenére, írásomban kifejtettem mégiscsak tükrözik a végemen változásokat vagy az esetleges helyben-topogást.

1. Mindössze egyetlen észrevétel: adott helység nevének írásbeli első előfordulása vagy éppen oklevélben való meg nem említése távolról sem jelenti akkori keletkezési idejét és esetleg nem csak évtizedekkel korábbi alapítását vagy pedig meg nem léte. (Persze akadnak kivételek is! Nem is egy.) A szükséges adatok hiányában – sajnos – ma már mindenképpen meghatározhatatlan esetleges (jóval) korábbi elnevezése. (Írásos adatokból az idők folyamán bekövetkezett sok névváltoásról tudunk.) De az adathiány miatt nem is egy esetben vitatható időbeli beosztásuk. Viszont meglehetősen szabotossággal megnevezhető a nevet adó nép.

2. MOÓR Elemér: **A honfoglaló magyarság megteleplése és a székelyek eredete.** = *Szegedi Múzeumi Kiadványok* (= Honfoglaló) (CSALÁNYI Dezso szerk.) I. 13. Szeged 1944, 44, 47 és 66. jz.

3. PAULER Gy.: i.m., 504–509.

4. TAGÁNYI K.: **A honfoglalás és Erdély.** = *Ethnographia* (= Eth) I. (1890) 213–224.

5. I.m., 217. – Itt jegyzem meg, hogy ma már tudjuk: a szászok kaptak területeken („Király-” vagy „Szászföld”) korábban, egyelőre ugyan még mindig meghatározhatatlan időben, de valószínűleg tünön legkésőbb a 11. századnak egészen az elején, székelyek szállásoltak bizonyára határvédelmi feladatokkal. A szászok betelepítését előzőn az ott lakó székelyek királyi parancsra aztán áttelepültek az itteni három székükből [(Szász)kézsd, (Szász)orbó, (Szász)sebes] a Kárpát-kanyar határolta termékeny, széles folyó völgybe. Így alakult ki a máig Háromszék néven ismert és valóban három székűből (Kézdi, Orbai meg Sepsi szék) álló közigazgatási egység (a mai Kovászna megye majd egész területe). A már a középkortól összefoglalón „szász” névvel illetett ideletelepültek távolról sem voltak egységesek, nem pusztán szász származásúak. Ez a lakosság meglehetősen vegyes összetételű volt, elsősorban németek alkották, de voltak köztük flamandok, vallonok is. Nagyobb csoportjaik (a kutatás mai állása szerint) kétségtelenül a Rajna alsó folyása mentéről (a mai Északnyugat-Németország, Luxemburg, Északkelet-Franciaország, Belgium) meg a mai Bajorország területéről költöztek Erdélynek a közelmúltig tőlük lakott tájaira. (Ld. NÄGLER, Thomas: **Agezearea sagilor în Transilvania.** Studii. Buc. 1981. 159–215, X. t., vö. még XIX. t.) A szász betelepítés, egyes közösségektől eltekintve, meglehetősen egyidőben zajlott le. A régészeti megfigyelések szerint templomaik igen rövid idő alatt és nagyjából egyidőben épültek föl. [HEITEL, Radu: **Arheologia monumentului de arhitectură romanică din Cismădoara.** = *Apvlvm* XI. (1973), 287–290.] A székelyek „egyedüli honfoglalását” illetőleg csupán annyit: nyelvészeti maradvédekből, írott forrásokból, régészeti leletekből meghatározhatón őket a ma tőlük lakott minden földön más népesség kétségtelenül megelőzte.

6. TAGÁNYI K.: **Gyepű és gyepűelve.** = *Magyar Nyelv* (= MNy) IX. (1913), 97–104, 145–152, 201–206, 254–266. – Ezzel kapcsolatos, bár kései, de nem érdektelen adat: „a székely gyepűi is elsősorban ledöntött fákból emelt torlaszokból állott.” BETHLEN Gábor erdélyi fejedelem elégedetlen volt ezzel a megoldással, ezért BETHLEN István „elrendelte, »hogy valahol kiváznak az utakon erősítése, ne az fáknak levágásával, hanem mentől erősebb árkoknak, sáncoknak hányásával erősítsék meg az utakat, mindenképpen az Ojtoz Utját, kiváltképpen ahol Ó felsége (ti. BETHLEN Gábor – FG.) fundáloival elfundáltatta volt». E czéliből Háromszék minden rendű lakói »az fegyver mellett kapákkal, ásókkal, lapátokkal, tekenyökkel menjenek fel» s ha elkészültek az utak elrekesztésével, akkor derekasan ott fenn lakjanak, hiszem (!), ha az mi szegény atyáinkiai mostan az táborban szenvedik az sanaryuságot, ő kegyelmek is az havasban »az ott épült kalibákban és jó szenek mellett elszenvedhetik az vigyázást». Hogy azonban a székelyek továbbra is csak inkább a fa-torlaszokhoz ragaszkodtak, Evlia Cselebiből (I. 125. 126.1.) tudjuk.”

7. Uő.: i.m., 99–101. – Ő akkor még nem ismerte, így nem is ismertethette a gyepűkhöz tartozót (határ)várakat. Erdély középső s keleti részein (más vidékek illetlen kutatása hiányában csak ezekről szólhatok) az egymástól (majdnem) egyenlő távolságban füzérszerűen sorakozó váraknak a kétségtelenül (helynevekkel is igazolható) meglete megkövetelte az állandó

s hozzátartozó őrséget. Az említett távolságot arra utalnak, hogy azok (könnyű)lovass számára kb. egy napi járóföldet jelentenek mind egyik, mind másik vár irányában; mintegy fele-fele távolsáig ellenőrizték a rájuk eső határszakaszt. Erdélyből a 17–18. századból vannak utolsó adataink. Viszont a Kína s Korea közötti gyepp csak 1870-ben szűnt meg! (PRINZ Gyula: **Magyar földrajz. Az államföldrajzi kép.** = PRINZ Gy.–CHOLNOKY Jenő–TELEKI Pál–BARTUCZ Lajos: **Magyar föld, magyar faj III. Magyar földrajz III.** Bp. (é.n.) 352.

8. TAGÁNYI K.: i.m., 148. – Ezek a várak azonban egyrészt nem kimonodottan vagy éppen nem határvárak, másrészt nem királyi, hanem az adott család számára épített főúri erősségek voltak. Esetleg valamit mégiscsak megsejtett a jóval később fölfedezett, most már valóban királyi határvárakról? De sajnálatos, hogy nem fejtette ki a „hegyi várak” fogalmát. [Egyébként a határerősítés „szokása” mindmáig megőrződött: a MA-GINOT-vonal Franciaország keleti, Sigfrid-vonal Németország nyugati határán vagy akár (csak) Székelyudvarhely környékén is az 1943-ban épített kiserődök sora. Érdekeséggé említem meg még, hogy a XI–XII. század fordulóján emelt kelet-erdélyi határvárak láncolata meglehetősen egybeesik az egykori római limessel.]

9. Uő.: i.m., 254–265.

10. BOROVSZKY Samu: **A honfoglalás története.** Bp. 1894.

11. Uő.: i.m., 52–56. – A várkúdi égetett falú földvár valójában bronzkori eredetű, de igazolt X–XI. századi újrafelhasználása. (Ld. FERENCZI István: *A X. századi földvárak és a korai helynevek tanúsága*, valamint FERENCZI Géza: *A moldvai csángó-magyarokról meg az Árpád-kori moldvai magyar határvédelem kérdéséről* e kötet napvilágot látó írásait.) A főképpen az egykori Alsó-Fehér megye területéről felsorolta többi (föld)vár azonban – mai tudásunk szerint – más korbeli.

12. A magyar behatolás és foglalás iránya még ma sem teljesen tisztázott.

13. BOROVSZKY S.: i.m., 116–117.

14. Uő. uo.

15. Uő.: i.m., 117–120. – BOROVSZKY S. eme megállapításai – mai tudásunk szerint – helytállóak.

16. MARCZALI H.: **Magyarország az Árpádok korában (1038–1301).** = **A Magyar Nemzet Története.** II. (SZILÁGYI Sándor szerk.) Bp. 1896, 168–169.

17. Az időpont és a védelem megszervezése (nagyjából) megegyezik néhány mai vélekedéssel. Nem szabatosított viszont e határvédelem területi elhelyezkedését. Persze, akkor még nem tehették meg ezt. Amint azt sem tudjuk, hogy a határvonal megerősítése csak akadályok állításából állt-e vagy pedig a római *limes* más országokbeli jelentkezésével azonosan – ámdé az Erdélyben ismeretlen – sok száz meg ezer km-en húzódo védőtöltés és -árok kialakítására gondoltak.

18. A Királyhágón „innen” várak és városok alatt a történelmi Erdélytől nyugatra fekvő területeken keletkezettek értette. A székely határróli feladattal Erdélybe való ekkori telepítéséről nem lehet beszélni. De határvédők mindeképpen szállásoltak előttük itt. Ezek, ismereteink szerint, részint magyarok, részint türk néptörödek tagjai voltak. Ráadásul az Erdélybe vezető fő betörési utak meg átjárók egyáltalán nem a mai Székelyföld irányában és rajta keresztül vezettek. Ezeket a vidékeket messze elkerülték nem (is annyira esetlegesen) erősen védett voltak, hanem a Kárpátokon könnyű átjutást nyújtó hágók messze esése miatt. De ez a jelenség másképpen is magyarázható. I. László, s ez egybevág MARCZALI H. követett fejtegetéseivel, mézshabarccsal kötött köfalú várak sorából állott védelmi vonalat hozott létre. (Ld. az e kötetben megjelenő fejezeteket: FERENCZI I.: *A X. századi földvárak és a korai helynevek tanúsága*; DÉNES István–FERENCZI G.–FERENCZI I.: *Az I. László-kori töltésvonalat*; FERENCZI I.: *Adatok Északkelet-Erdély kora Árpád-kori határvédelmi rendszeréhez*; FERENCZI G.: *A moldvai csángó-magyarokról meg az Árpád-kori moldvai magyar határvédelem kérdéséről*.) MARCZALI H.-nek ez a vélekedése (mégha bizonyos vonatkozásban hibás is) egyébként egybevág és erősíti régészeti oldalról levont következtéseinket! Ti. I. László idejében (új) határvédelmi rendszernek kellett kiépülnie.

19. KARÁCSONYI J.: **A honfoglalás és Erdély.** = *Katholikus Szemle* 10. (1896) 456–483.

20. Az föl se merült benne, hogy ez a (Marostól és Királyhágótól nyugatra eső) gyepté egészen korai s csak ideiglenes lehetett (miként a később még keletebbre szervezettek is), valamint hogy többszörös védelmi vonal, de egyre keskenyülő övezet kialakításáról lehet szó.

21. KARÁCSONYI J. eme megállapításával vitatkozik – joggal X.Y.Z., mint hátrébb látni fogjuk. Akkor jóformán még ismeretlenek voltak az erdélyi honfoglalás kori magyar temetők.

22. A név eredetéről FERENCZI G.: **A Kerlés és Kerelőhelységnevről.** = Magyar Nyelvjárások. A KOSSUTH Lajos TE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve. XXX. Debrecen 1992, 37–44. Ismereteink szerint az útonkint állt kellett törniök a Nagy-Szamos menti, mélységben tagozott, erősségekből állott védelmet is.

23. KARÁCSONYI J.-nak igaza van e vár tekintetében: valóban (égetett falú) földvár volt az. De keletkezése hibás: ez (a másúti is szóba kerülő) egészen korai (10. század közepe–vége) határvédő várak sorába tartozik. Mindemellett érdeme annak felismerése, hogy Sárvár határvédelmi rendszer tagja volt.

24. Emne foglalási szakasz védőelemeinek a meghatározása, földrajzi elhelyezkedése meg időbeli beosztása KARÁCSONYI J.-nál – érthetőn – még mindig bizonytalan a néhány „ráhíbazás” ellenére is. Véleménye azonban egyezik a mi eredményeinkkel, ezek tehát igazolják elképzelését.

25. Szerintem ez esetben (is) óvatosan kell eljárni: a „puszta” föld vajon valóban mindig még soha senkitől meg nem szállt, teljesen üres, lakatlan vagy pedig korábbi lakosságtól régebben vagy esetleg éppen „nemrégiben” „pusztává” vált, falhagzott terület volt-e.

26. Látni fogjuk a már említettem, e kötetben megjelenő értekezéseinkből, hogy ez tévedés. FERENCZI Sándor pedig az Ólt vadregényes, szépségekben bővelkedő szorosának az alsórakosi kijáratától lefelé néven nevezett helységekkel igazolta a folyómenti korai határvédelem megszervezet voltát. Vö. 33. jz.

27. E területek megszámolásának a folyamatát s idejét e kötetbeli más frásunkban taglaljuk, igyekeznénk tudásunk, mai lehetőségeinkhez képest a lehető legjobban megközelíteni a régmúlt valóságát. Ettől függetlenül érdekes, hogy (a megfelelő) adatok hiánya miatti „hibás” okoskodása ellenére is ráértett e területek megszervezésének a bizonyos időbeli különbségére.

28. I.m., 483. – Úgy vélem, majd száz éve frottai sajnálatosan – más vonatkozású kétségtelen tévedései ellenére – napjainkban is helytálló, fenntartás nélkül el is fogadhatók és meg is vizsgálhatók.

29. KARÁCSONYI J.: **Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól.** = Századok XXXV. (1901), 1039–1058.

30. Ez, esetleg kisebb fenntartással, bizonyára a későbbi Máramaros vármegyére vonatkozik.

31. Mindez azonban elképzelhetetlen így, a gyeptővezet nemcsak „tiltott”, de életveszélyes terület volt. (Vö. 7. jz.) E kérdésre vonatkozóan ld. még: MAKSAJ Ferenc: **A magyar falu középkori településrendje.** Bp. 1971. 40. „Az ország egy részén a király megbizottai parancsoltak. A nekik engedelmességek harcosokat és csatlakozott népeket (székely, besenyő, utóbb kun, jász) elsősorban a biztonság érdekében megfelelően helyezték el, nemegyszer az ország legtávolabbi részeiben. A harcosok telepeit, úgy látszik, most is kicsinyek voltak, többnyire csak egy-két családnak és azok szolgáncsereinek adtak szállást ... A honvédelem feladataival megbizottak ... – a XI–XII. században – is az őrszolgálat követelményei szerint több-kevesebb szabályossággal sorakozó, helyüket könnyen változtatott kicsiny hajléksoportoknak laktak. E kis települések sorozata rendszerint valamilyen védővonalnak vagy védelmi zónának megfelelően, máskor a vár közelében helyezkedett el.”

32. I.m., 1041–1044. – Ma még mindig igazolhatatlan egyes adott helységek (vagy birtokok) gyeptelvére esése. Kérdés az is, hogy ez a helység stb. valóban gyeptelvére fektű-e vagy pedig az őrségek fűzére, keletkezésekor, már rajta túl húzódtott. Máskülönb a gyeptelvére kezdetben széles, majd fokozatosan keskenyülő sávja vitathatatlanul az ország területéhez tartozott.

33. I.m., 1052. – Csak utóbb derült ki, hogy ekkor a kékesi erdőség bizony már korábbtól lakott volt. Ott szállásoltak a besenyő eredetű kékkendek.

FERENCZI S. szerint legkésőbb a XII. század második felében valamelyik magyar uralkodó a Csík meg Háromszék közti kies Kászoni-medencécskébe átvezényelte e kis csoportot, néptörődéket. Legvalószínűbbnek az I. (KOMNENOSZ) Mánuel bizánci császár (1143–1180) vezéreinek az 1166. évi sikeres és pusztító betörését követő valamelyik évben bekövetkezett, már II. Géza (1142–1162) s III. István (1162–1172) elrendelte határvédelmi átcsoportosításhoz kapcsolását tartotta. Ld.: **Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek letelepülése és eredete.** (=Kászonszék) Cluj-Kolozsvár 1938, 53–90, kkép 87–88.

34. I.m., 1053–1054. – A ma megfigyelhető akkori nehézségek ellenére is – láthatjuk – KARÁCSONYI J. helységek tekintetében néhány valóban jó adattal fejlesztette tovább korábbi saját elgondolását is. A gátló tényezők ellenére is megsejtette a mára bebizonyosodott mélységben tagozott védelmi rendszer létrehozását és létesítését. Hogy ma már mennyire másképp látjuk ezt, az most már más kérdés. Hibáitál azonban igazán nem róható föl.

35. N.N.: **A honfoglalás és Erdély.** (KARÁCSONYI János könyvéről.) = Erdélyi Múzeum XIII. (1896), 451.

36. Uő.: uo. – Nincs azonban igaza a gyepté mibenléte (szerinte a gyepté tulajdonképpen csak fatorlaszok voltak) s a helynevek tanúságtétele tekintetében. Ezzel kapcsolatban ld. még FERENCZI S.: i.m., 81–82.

37. X.Y.Z.: **A honfoglalás és Erdély.** Írta Dr. KARÁCSONYI János. **Katholikus Szemle** 30. (1896). = Századok 31. (1897), 225–230.

38. Uő.: i.m., 227–230.

39. PAIS D.: **Helynévmagyarítások** = MNy. XII. (1916), 15–19, 78–80.

40. I.m., 16. – Később a Nyugat-Magyarországon található egyezések alapján még e két falu közt, de Felőr mellett fekvő *Retteg* nevét elemezve, PAIS D. lehetségesnek tartotta, „hogy eredetileg ... varázslók visszavonulására szolgáló helyeket jelölték meg a rejtek szóval is, s innen ennek „latibulum” (= rejtekhely, rejteghely) értelme. A Sopron megyei Kapuvár környéki 1265: Ruhtuk ..., ma Rőjtök és az ugyancsak Sopron megyei Lajta melléki 1223, 1346: Ruhtuk ewr... a.m. Rejtőkör valószínűleg fejlődött „latibulum”, sőt az országvédelemben való szerepüknek fogva „örrejtek” értelemben kapták nevükről a szót a Szolnok–Doboka megyei Retteg-gel együtt.” ld. Reg. I. = uő.: **A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből.** Bp. 1975. 24–25.

41. FODOR F.: **Adatok a magyar gyepté földrajzához.** = HK XXXVII. (1936), 113–114.

42. Ezen lépünk most túl, mert a kétségtelen fejlődést jelentő FODOR F.-cel meglehetősen egyetértésben mi már régészeti ásatások eredményeit is felhasználjuk. FODOR F.-nek erre még nem volt lehetősége. Erdélyi keleti védelme tekintetében elsősorban az 1950-es évek vége meg 1978 között végzett munkálataink hoztak áttörést – az e kötetben (is) napvilágot látó értekezések tanúsítják ezt. E felfedezések segítségével tovább csiszolhattuk az eddigi képet: gyeptéphöz nem tartozó vagy kétesnek (erre már FODOR F. is utalt!) ítéltető helységeket mellőzhettünk, illetve máig figyelembe nem vettek sorolhattunk be.

43. I.m., 113–114.

44. Mátyás királynak a moldvai uralkodóval, Ștefan cel Mare-val megkötött békeszerződésével (15. század vége!) rögzült a két ország közti új határ; valamivel nyugatabbra, de még akkor is a Kárpátok vízáztalásztóján túl maradv. Itt jegyezzem meg, hogy a FODOR F. említette KRING M.-nak az erdélyi korai gyepté vonulásáról frottai majdnem egybevágó a tőlem meghatározottal. KRING M.: **Magyarország határai Szent István korában.** = **Szent István Emlékkönyv II.** (SERÉDY Jusztinián szerk.) Bp. 1938. 484–485.

45. Őnhibáján kívüli tévedése kitűnik e kötet tanulmányából.

46. FODOR F. itt is tévedett. Hogy csak a Nagy-Szamos völgyét említsem az idő tekintetében: az innét ismert égett falú földvárak egyidejűek, semmiképpen nem jeleznek (egyébként nem is mutathatnak) „fokozatos”, időkülönbségekkel építést.

47. Szépen mutatkozik meg FODOR F.-nek ez a felismerése: a Nagy-Szamos völgyében *Kozárvár* és alatta *Alőr*, *Várkudu* és szintén alatta *Felőr*, a kettő között pedig az előbb már tárgyalt (40. jz.) *Retteg* (*Rejtekör*), feljebb levő mellékvölgy vizének a neve *Lesespatok Les* nevű helységgel.

48. A kötet szerzői is ugyanezt mondták tanulmányaikról. – Láttuk, a rendelkezésre álló irodalomra támaszkodó FODOR F. is – sok helytálló megfigyelésétől eltekintve – elődei elképzelései bővítette. De ő is nyugat-keleti délvonal dőlt irányban végbemenő előretolásában vélte meghatározhatni a foglalás szakaszait. Ez az „alapelképzelés” egyébként csak a közelmúltban vált (végleg) tarthatatlanná az időben eléggé megközelítendő és térben jól meghatározott, magyarázatot nem igénylő, már szőfőjett, (ritkán) szőfőjettre még váró helynevekkel és okleveles adatokkal támogatott, földrajzi-katonai követelményeknek megfelelő vázlatunk megszületéséig.

49. FERENCZI, Alexandru: *Cetăți antice în județul Ciuc. = Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania* (= ACMIT) 1932–1938. Cluj 1939. Eny. Cluj 1939, a fenti sorrendben: 54–56. és 55–57. á., 45–54. á., 34–40. és 36–40. á., 10–26. és 4–27. á.

50. Uő.: *Raport asupra unei excursii arheologice în județul Trei-scaune.* = ACMIT 1926–1928, Cluj 1928. 244.

51. Ld. 33. jz.

52. FERENCZI S.: Kászonszék 84–86, 224. jz. – FERENCZI S.-nak az Olt alsórakosi s Nagyszeben közti szakasza és mellékvízei védelmére vonatkozó idézeteivel majdnem azonos PÁLÓCZI HORVÁTH András mai vélekedése; ez megerősíti FERENCZI S.-nak 1938-ban közzétett fejtegetését. Ld. PÁLÓCZI H. A.: **Besenyők, úzok, kunok = Magyará lett keleti népek.** (SZOMBATHY Viktor–LÁSZLÓ Gyula szerk.) Bp. 1988, 117, 125–127: „Az Olt-kanyaron és az Olt mellékfolyóinál ... kimutatható korai besenyő lakosság; ezek helyébe később székelyek kerültek. Az Olt mellékvízeinek nevei, főként a baloldalon, annak emlékét őrzik, hogy a környék legkorábbi víznádó népe – a honfoglalás kori lakosság mellett – török nyelven beszélt. A török eredetű víznevek (Barót, Uzon, Barca, Brassó, Tatrang, Tömös, Zajzon) egyrésze besenyő eredetű lehet, bár nyelvészeink véleménye nem egyezik ... Az mindenesetre bizonyos, hogy arra a X. században még meglehetősen gyéren lakott vidékre – az Erdélyben uralkodó magyar törzsfők kíséretével együtt – besenyőket telepítettek, akiknek feladata volt a Havasalföldre átvezető hágók, ill. a hágókhöz vezető folyóvölgyek őrzése. Dél-Erdélyben tehát a besenyők kezdetben csakugyan határvédelmi szerepet töltek be, más határvéd elemek (szászok, vlachok) betelepítése előtt. A gyepűlven létesített besenyő települések beillesen abba az országos képhe, hogy a X. században etnikai alapon szervezték meg a határvédelmet, azaz ezt a feladatot főként családközött népelemekre osztották.” Uő.: **Besenyők, kunok, jászok** Bp. 1989, 28–29, 19. á. (térkép).

53. MOÓR E.: **Gyepűvédelem és településtörténet.** = *Népzünk és nyelvünk* X. (1938) 113–139.

54. Nincs igaza: a *vonal* nemcsak az egy kiterjedésű térbeli alakzatot alkotó pontok sora, hanem egymáshoz közeli tárgyak, személyek sora vagy akár két, esetleg több helyet összekötő *képzeltbeli* egyes(ek) és vonal(ak). Ld. **Magyar Értelmező Kéziszótár** (JUHÁSZ József–SZŐKE István–O. NAGY Gábor–KOVALOVSKY Miklós szerk.) Bp. 1972, 1519. **vonal** (sz. 1.) Kiepitését illetőleg pedig – ma már ismerjük a magyar határvédelemhez fűzhető erősségek, de valóban „össze is függő” védőárok és -öltés XI. század végi létesését, legalábbis Erdély keleti „határszélén”, a Görgény-völgyétől (Sánci-fennsíktól) – az Olt alsórakosi szorosa alattig, légvonalban (!) mérve is 100 km-t meghaladó hosszúságban. Am ismeretek voltak az ő idejében is a római *limes* 1000 km-t is jóval meghaladó védőárkai s -öltései vagy akár az akkor néphez és időhöz ugyan még nem köthetett, de kétségtelenül létezett Csörsz-árka a Nagyalföld északi részén stb. Viszont az értelmezés alapján az „egyedi” gyepűk is alkotották és alkottak is gyepűvonalat. S nem foghatók föl mereven a „vonal” védelméről vallottai sem: (erős túlzással) nem minden méteren állott határőr.

55. Az Erdélyben tapasztaltaink értelmében a gyepűkapuhoz, határt védő várhoz mindenkéltől (ti. a X–XI. századra vonatkoztatva) a gyepűvonal *mögött* (azaz az ország *belseje felé!*) talájk a hozzájuk kapcsolható (határ)őr településeket. Ő azonban még nem ismerhette ezt a tényt.

56. MOÓR E.: i.m., 126, 9. jz. – MOÓR E. egyébként mind ebben, mind a következőkben ismertendő munkájában igyekezett nyelvésztaisi meg FODOR F. szavahihetőségét lejártni. Sokban viszont kétségtelenül igaz volt. Tévédett azonban, szerintem, *Gerend* (*Grinden*, Maros megye)

nevének az eredeztetése tekintetében is. Ő ugyanis, feltehetően fekete-fehér 75 000-es katonai térképről olvasta le, hogy e falu nem köthető „emelkedéshez”, mivel folyó mentén fekszik, nem pedig emelkedésen (ti. KНИЕZSA I. az „emelkedés” jelentésű szláv szóból vezette le). Márpedig e régi kiadású térképen – szerencsés esetben! eltekintve még szintvonalas újabb esetében sem – nem határozható meg „kiemelkedés” (sík területen máskülönben is már 5–10 m-es viszonylagos magasság is „kiemelkedés”, „halom”). Ezzel szemben Gerend a valóságban a Maros egyik, a mintegy 10 km hosszúságú kis patak mellékvölgyének a fejében, 500 m tengerszint fölé emelkedő dombok között bújik meg, a közvetlenül fölötte mintegy 2,5 km távolságban húzódo gerinc 461 m magasságban tetőzik. Ennek mai neve „Coastea Grindului” [„Gerend (hegy)oldala”]. Oldalából három kis patak, köztük a falvacskás is átszélő Gerend-patak is fakad. KНИЕZSA I. magyarázata tehát semmiképpen se vetendő el, de e kérdésben más az illetékes. De gondoljunk a moldvai *Egyedhalmára*. E kisváros kimondottan sík vidéken (a Tatrosnak a Szeretbe torkollása előtt, e két víz közén mintegy 200 m tengerszint fölötti magasságban) fekszik. A légvonalban 8–10 km-re emelkedő dombtetőn is éppen csak meghaladja a 200 m tengerszint fölötti magasságot! Vő, még KISS Lajos: **Földrajzi nevek etimológiai szótára.** Bp. 1988. 111. (**Aranyos)gerend**, illetve 510. **Gerend** szó).

57. MOÓR E.: Honfoglaló.

58. I.m., 44–45, 66. jz.: „Teljesen valószínűtlennek tartjuk holmi kétes hitelességű archaeológiai szörványletek alapján annak feltevését, hogy honvédelmi célú magyar települések már a X. században létesültek volna Délerdélyben ... Semmikép sem tehető fel, hogy a székelység ... honvédelmi célokból már a X. század folyamán szállta volna meg Délerdélyt. De meg nem is igen lett volna a X. században még valami honvédelmi telepítésre szükség Erdélyben, mert hisz az orosz steppe népeinek Magyarország keleti határai elleni rohama tulajdonképp csak a XI. században indult meg ... Délerdélyt... a magyarság feltétlenül későbbben szállta meg, mint Északerdélyt.” Vitatta VÁCZY Péter elképzelését, miszerint a magyarság Dél-Erdélyt a X. század derekán szállta meg, és csak ezt követte később Észak-Erdély elfoglalása.

59. I.m., 50. – Ma már tudjuk, hogy a székelyek a 10. század vége felé, legkésőbb a XI. század első éveiben már Dél-Erdélyben, a „Királyföldön” szállásoltak, valószínűleg központi utasításra.

60. I.m., 77–79. – Amint látható, MOÓR E. elemzéséből levont következtetései – időre is vonatkoztatva – közelítenek a mai régészeti eredményekhez.

61. I.m., 81. – Elemzéséből (nem teljesen világosan) kitűnőn MOÓR E. is nyugat-keleti vonalban déli irányú foglalat tartott valószínűnek.

62. I.m., 93. és 153. jz. – Ma már – érthetőn – egészen másként látjuk ezt a kérdést. A háromszékieknek a XII. század közepe táján vagy tőjjáig el kellett költözniök a szász telepeseknek területeket biztosítandó, Udvarhely és Maros szék esetében pedig a XIII. század 10–30-as éveirel beszélhetünk. E területek esetében viszont ezeket a székelyeket megelőzőn ott más magyar, elmagyarosodóban vagy már el is magyarosodott türk (néptörzsek) csoportok szállásoltak, ugyancsak lakosságcsere követően. Lakosságcsere elől egyébként – más vonatkozásban ugyan – MOÓR E. is írt. (i.h.)

63. I.m., 95.

64. KНИЕZSA I.: **Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése. = Erdély és népei** (= Erd) (MÁLYUSZ Elemér szerk.) Bp. 1941, 19–34.

65. A Székelyudvarhely melletti Ócfalva „Mihályfalva” nevű határ részében és „Bud-vár”-ban az 1960-as években végzett régészeti ásatásokkor i.u. 7. századi *nyugati* szláv jellegű leletanyag került napvilágra. Persze, ez még túlságosan kevés KНИЕZSA I. állításának akár a módosításához. De mindenképpen jelzésértékű.

66. Az írás 1941-beli megjelenése óta újabb, szintén nagy létszámú (tehát állandón megtelepedett lakosság) nem 5–10 éven át használható honfoglalás kori magyar temetők váltak ismertté. Egy részüket fölfedezésüket követően – föltárásuk nélkül! – felsőbb utasításra talajjalukkal szabályszerűn megsemmisítették. [Gyulafehérvárt egyszerre két (!) ilyen temetőt is; napjainkra alkalmazva *Marcus Porcius Cato* beszédeinek a híres zárását: „*ceterum censeo Carthaginem esse delendam*”.]

67. I.m., 19–24.

68. I.m., 25–28.

69. MAKSAY F.: **A százság megletelepülése.** = Erd 87–105.

70. I.m., 87–90. – A magyar foglalás irányával, kiterjedésével meg szakaszaival nem foglalkozott, de úgy-ahogy értekezéséből kihámozható, szintén észak-déli irányra gondolt. Az viszont kétségtelen, hogy – mai szemmel vizsgálva is – igen helyes meglátásai, észrevételei vannak, így – egyebek mellett – a megnevezte helységek és a határvédelmet erősítő város említése.

71. FEKETE NAGY A.: **A románység eredete és településük története.** = Erd 106–117. Az idézet a 106-on.

72. GYÖRFFY GY.: **A székelyek eredete és településük története.** = Erd 35–86.

73. I.m., 62–63. – GYÖRFFY GY. is szakaszon képzelt el a székelyek betelepülését, időben nem szabatosítva azt, és áttelepülőkként, nem pedig központi utasításra átvezényeltékként tekintve őket. A kutatások idevágó eredményeire támaszkodva pedig határozottabban foglalkoz(hat)ott török népelemek jelenlétével is. – Itt jegyzem meg azt az óhatatlanul felmerülő – sajnos a kutatások hiányában ma még eldönthetetlen – kérdést, hogy a Bihari-hegység nyugati oldaláról meglehetősen ismert gyeptípusnak nem voltak-e „előretolt” egységei a hegytömb keleti lejtőin is. [Erdély nyugati határai mentén feltűnő néhány erre utaló helységnév jelezne az akkor (tí. 10. század végén) ott már fölöslegessé vált kelet felőli védelmet] a Keleti-Kárpátok valamivel későbbi keleti előteréhez hasonlóan.

74. I.m., 63–65. – Ebben az esetben is voltak a hajdani valóságot térben is, időben is jobban megközelítő vélekedések.

75. I.m., 67–69. – Akkor még ismeretlen volt az ezekben a tájegységekben a székelyek előtti vegyes, magyar és türk töredékek itteni szállásolása. (Egyébként ma is vannak kicsi őtörök csoportok itteni egykori jelenlétét vitatók. Ez a vita is a jövőben, nyilván mindenki hasznára, fog eldőlni.)

76. ELEKES L.: **Magyarok Moldvában és Havaselvén.** = Erd 142–163.

77. I.m., 144–151. – Ma már korai (X. századi is!) régészeti leletek igazolják a hajdani magyar jelenlétet (román kutatók szerint „magyar terjeszkedést”).

78. MIKECS L.: **Csángók** [Bp. 1941]; uő.: **Kárpátokon túli magyarság. = Magyarok és románok.** I. (DEÉR József–GÁLDI László szerk.) *A Magyar Történelmudományi Intézet Évkönyve* 1943. Bp. 1943. 441–507. – Egyik nagy érdeme, hogy a magyar határvédelem XI–XIII. századi helyzetét részletesen tanulmányozta, s – ELEKES L.-hoz hasonlóan, de hozzá képest – sokkal bővebben tárgyalta is azt. Viszont még ő is úgy tudta, s ez a vélemény még sok vita után is sokáig tartotta magát: „a Duna-medencében ... Magyarországon nem építettek várakat a XIII. század vége előtt.” Azzal azonban tisztában volt, hogy nem mindegyik havaselvi vagy moldvai *Oradea*, *Oratia* stb. nevű „emlék” valójában egykori magyar várat takar.

79. I.m., 448–460. – Időközben *Karácsonkő (Piatra Neamt)* mellett XII. században emelt magyar (határ)várak fedtek föl az ott végzett régészeti ásások, de Románia területén máshonnan is ismeretesek jól kezelt magyar régészeti leletek! És számuk bizonyára tovább növekednek, ha (főképpen) rendszeres tervásatásokat lehetne végezni. Vö. még: RÓNATAS András: **A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe.** Tankönyv. Bp. 1997. 103.: „A Kárpátok előterében ... előkerültek olyan temetők, amelyeknek a régészeti anyaga alapos egyezést mutatott a honfoglaló magyarságéval. Ez a Kárpátokat északon Przemysłtól és délen Bukarestig keletről körülölelő sáv jelenleg hat lelőhellyel szerepel (*Przemysł, Szudova, Kirlosz, Progota, Grozești, Bukarest-Tei*). Alig lehet kétség afelől, hogy itt a Kárpát-medencéből kihelyezett, tehát már a honfoglalás utáni figyelő őrség, a külső gyeptűsávot vigyázó őrhelyek lakosairól van szó, és nem a Kárpát-medence felé igyekvők temetőiről.” (Én emeltem ki az utóbbit – FG.)

80. I.m., 461–463. – Már akkor is vitátták ezt. Mai tudásunk alapján székelyektől egyáltalán nem származhattak a moldvai (ősibb) csángók. Viszont kétségtelenül el kell fogadnunk a Nagy-Szamos forrásvidéke–felső folyása menti magyarság részvételét eme (ősibb) csángó csoport megszületésében. Az pedig tagadhatatlan, hogy helyesen ismerte föl: a mold-

vai (ősibb) csángók második, déli csoportja a későbbi Udvarhely székől előbb a Csíki-medencébe került át, majd innét vezényelve át őket a királyi hatalom a Szeret mentére – csakhogy ezek nem székelyek voltak.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. Szerk. megj.)

Evoluția abordării maghiare a problemicii sistemului de apărare a granițelor de est ale Ungariei în timpul Arpadienilor (Rezumat)

Autorul încearcă să prezinte sumar pe baza literaturii accesibile pentru el cercetările și rezultatele maghiare mai însemnate referitor la organizarea sistemului de apărare a granițelor de est ale Ungariei în timpul Arpadienilor. Opiniile unecori contradictorii, alteori convergente se completează reciproc într-o evoluție comună.

The Evolution of the Hungarian Approach to the Problem of the System of Defending the Eastern Frontiers of Hungary during the Reign of the Árpadians (Abstract)

The writer tries to give a summary, with the help of accessible literature of the most important Hungarian researches and results referring to the organization of defending system of the eastern frontiers of Hungary during the reign of the Árpadians. The contradictory or sometimes convergent opinions mutually complete in a common evolution.

